

Hans Reichenbach'ın Etik Anlayışı

Hans Reichenbach's Understanding of Ethics

Beşir AYDİN – Ömer BOZKURT

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı / Teacher, Ministry of National Education.
besiraydin47@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-0057-6520

Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü / Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences. omerbozkurt21@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-5317-1012

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi – Date Received	14 Kasım / November 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	19 Aralık / December 2021
Yayın Tarihi – Date Published	31 Aralık / December 2021
Yayın Sezonu	Aralık Özel Sayı
Pub Date Season	December Special Issue

Atf / Cite as: Aydın, B. - Bozkurt, Ö., (2021), Hans Reichenbach'ın Etik Anlayışı/ Hans Reichenbach's Understanding of Ethics. *Turkish Academic Research Review*, 6 (4), 28-65. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/67631/1014229>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Hans Reichenbach'ın Etik Anlayışı¹

Beşir AYDİN – Ömer BOZKURT

Öz

Bu çalışmada temel amacımız, ünlü mantıkçı ampirist filozof Hans Reichenbach'ın etik anlayışını incelemektir. Reichenbach ahlak görüşünü “Bilimsel Felsefe” tasarımıyla uyumlu bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu anlayışla felsefenin sadece bilimsel bir temelde inşa edilebileceğini, bilimin dışında ne metafiziğin ne de başka bir kavramın felsefeye kaynak olabileceğini öne sürmektedir. Bilimsel olanın dışında hiçbir şeyin bilgi değeri taşımadığını varsayan bu anlayışa göre başta etik olmak üzere metafizik, din veya estetiğe dair yargılar bilişsel bir anlama sahip olamazlar. Reichenbach, buradan hareketle ahlak görüşlerini bilimsel bir temelde oluşturmaya çalışan Sokrates, Platon, Baruch Spinoza ve özellikle de Immanuel Kant'a eleştiriler yöneltmekte ve şu soruyu sormaktadır: Bilişsel bir zemine sahip olmayan etik ifadeler ne türden yargılardır? Reichenbach, etik yargıların biçimsel olarak buyruk, özsel anlamda ise istençlerimizin bir tezahürü olduklarını savunur. Bu yargıların temel amacı bize bir olgu durumu hakkında bilgi sağlamak değil, davranışlarımıza yön vermek ve toplumsal hayatımızı şekillendirmektir. Bu buyrukların temel kaynağı ise öznenin bizzat kendisidir. Bireysel olarak herkes ahlaki buyruklar oluşturabilir ve başkalarının da bunlara uymasını isteyebilir. Ancak karmaşa çıkmaması adına bireylerin demokratik bir ortamda moral buyruklarını tartışması ve sosyal bir uzlaşmaya varması gerekir. Başka bir deyişle ahlaki kurallar, herkesin aktif katılımıyla gerçekleşecek olan sosyal bir mütabakatla belirlenebilir. Diğer taraftan Reichenbach sadece etik bir kuram geliştirmekle kalmamakta, ahlak felsefesinde önemli bir sorun olan özgür irade problemine de bir çözüm önerisi getirmeye çalışmaktadır. Kuantum fiziğiyle birlikte gündemi meşgul eden indeterminizmin bu problemin üstesinden gelmede gerekli imkânları sunduğunu savunmakta ve bunu ispatlama yoluna girmektedir. Son olarak temel amacının ahlakın doğasını çözümlenmek olduğunu ifade eden Reichenbach, filozofun ahlaki kurallar ortaya koymaması, sadece mantıksal analizler yaparak etiğin yapısı ve kaynağı ve üzerine bir soruşturma gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünür. Bu bağlamda Reichenbach'ın etik anlayışına genel olarak bakıldığında meta-etikteki bilişsel olmayan kuramların kategorisinde değerlendirildiğini ifade etmek gerekir.

Anahtar Kavramlar: Hans Reichenbach, Mantıkçı ampirizm, Etik, Meta-etik, Buyrukçu Etik.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Ömer Bozkurt'un danışmanlığında Beşir Aydın tarafından hazırlanmış olan yüksek lisans tezinden (Beşir Aydın, *Hans Reichenbach'ın Etik Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Mardin 2021) türetilmiştir.

Hans Reichenbach's Understanding of Ethics

Abstract

The main purpose of this study is to examine the ethical thought of the logical empiricist philosopher Hans Reichenbach. He introduces his ethical theory in accordance with the conception of "Scientific Philosophy". This comprehension assumes that philosophy is constructed on a scientific basis, and that except for science, neither metaphysics nor any other concept can be the source of philosophy. According to this understanding, statements of metaphysics, ethics, religion, or aesthetics cannot have cognitive meaning. For this reason, Reichenbach criticizes Socrates, Plato, Baruch Spinoza, and especially Immanuel Kant, who try to base their moral views on cognitive foundations and asks this question: What is the structure of ethical statements? Reichenbach argues that ethical judgments are imperatives and express our volition. The fundamental objective of moral imperatives is not to provide sense content about the matter of facts but to guide our behaviours and shape our social life. The main source of these imperatives is the subject himself or herself. Reichenbach states that individualistically, everybody is free to form their moral imperatives and asks others to abide by them. However, to avoid confusion individuals should discuss their moral directives in a democratic atmosphere and reach social agreements. Put another way, it is possible to achieve moral directives through social agreements in which everybody actively participates. Reichenbach not only develops an ethical theory but also attempts to propose a solution to the problem of free will. He asserts that indeterminism, which comes into prominence with the quantum physics, provides important opportunities to overcome this problem. Finally, his main goal is analyze the nature of morality. According to him, the philosopher must not set up moral rules but investigate the structure and source of ethics by making logical analyzes. When examined at large, it should be stated that Reichenbach's ethical thought is included in the category of non-cognitive theories in meta-ethics.

Keywords: Hans Reichenbach, Ethics, Logical Empiricism, Meta Ethics, Prescriptive Ethics.

Structured Abstract

In this paper, we would like to examine Hans Reichenbach's ethical thought, who is one of the founders of logical empiricism. Reichenbach introduces his ethical theory in accordance with the conception of "Scientific Philosophy". He puts forward that this philosophical understanding is the result of scientific developments in the 19th century and it rises on the ground constructed by modern science. Thus, except for science, neither metaphysics nor any other concept can be the source of philosophy. One of the most distinguishing features of this understanding is the verifiability principle, also known as the logical empiricist theory of meaning. This principle considers only analytic a priori and synthetic a posteriori propositions as meaningful. Analytic a priori propositions are judgments of logic and mathematics, while synthetic a posteriori propositions are judgments of the natural sciences. Apart from both of them, all statements are meaningless. Ethical judgments, on the other hand, cannot be based on knowledge as they are not included within these statements. Therefore, the conception of scientific philosophy argues that ethical statements arise not on a cognitive basis but on a non-cognitive one. According to Reichenbach, verifiability is a characteristic of propositions, but ethical utterances are not the kind of this. They are directives that cannot be classified as true or false. Basically, these directives are expressions of our volition. For instance, "Open the door!" is not a verifiable statement that could be categorized as a proposition of

logic and mathematics or physics, biology, chemistry, or other natural sciences. It is a volitional utterance and indicates an expression like the following statement “Mr John would like the door to be opened.” In this context, ethical utterances are imperatives that express the subject’s volition. According to Reichenbach, we can distinguish between two versions of volitional characteristics of ethical judgments: the expressive version and the declarative version. An ethical judgment in the expressive version reveals the volition of the speaker and it refers to an imperative mode. For example, “You should not smoke here” can be translated into “Don’t smoke!” In the declarative version, on the other hand, an ethical judgment is defined as an expression about the volitional state of the speaker. For example “You should not smoke here” can be explicated “Mr X would like to not to be smoked here.” It is clear that both expressive and declarative versions reveal the volition of the speaker. The difference between them is that an expression in the form of “should” is appeared as an imperative in the expressive version, while in the declarative version it reflects the voluntary decisions of the speaker. In addition, ethical imperatives are regulative components of individual and social life; thus, it is important to understand how they are composed of. Reichenbach states that individualistically, everybody is free to form their moral directives and asks other people to obey them. However, to avoid confusing individuals should discuss their moral directives in a democratic atmosphere and reach a social consensus. In other words, it is possible to achieve moral directives through social agreements in which everyone actively participates. Reichenbach asserts that scientific philosophy can also solve the problem of free will which has long been discussed in the history of philosophy. According to him, the preceding philosophical theories attempted to solve this problem by constructing unclear conceptions and speculative doctrines, but they were unsuccessful. However, scientific philosophy can easily overcome this problem by taking advantage of the conclusions of quantum physics. According to this allegation, quantum physics has shown that indeterminism dominates the subatomic world. Events in this world are interconnected not by strict causality, but by probabilistic relationships. In this context, if will and action link through determinism, it means that they are tightly connected which leads to the conclusion that freedom is a massive illusion. But if we hypothesize indeterminism within this gap, the obligation for this connection is eliminated. Consequently, to make free will possible, we need a probabilistic causality between these two elements. From this point of view, Reichenbach believes that indeterminism provides this probabilistic causality and thus can help solve the problem of free will. Reichenbach's ethical approach is considered in the scope of meta-ethical theories. While constructing his ethical theory, Reichenbach suggests that his intention is not to discuss moral problems but to analyze the nature of morality. His main goal is to investigate the structure, nature, and source of ethics by making logical analyses. Hence, Reichenbach should not be supposed to develop a normative ethical theory. Leading people for their lives, forming absolute ethical principles, giving advice or preaches, or setting rules which everyone should follow does not matter for him. He defends the opinion that a philosopher will never be able to provide ethical guidance. The only thing that a philosopher can do is to construct a modern theory of knowledge and improve an ethical system on this basis. This is exactly what Reichenbach intends to do.

Giriş

Analitik felsefe geleneği içerisinde ortaya çıkan mantıkçı ampirizm, modern felsefeye damgasını vurmuş ve ileri sürdüğü tezlerle dikkatleri üzerine toplamıştır. Bu akımın en belirgin özellikleri, felsefeyi mantıksal dil analizine indirgemek, bilimsel olanı aşırı derecede önemsemek ve metafiziğe savaş açmak olarak sıralanabilir. Mantıkçı ampiristler başta metafizik, din, estetik olmak üzere olgusal dilin dışında kalan her şeyi saçma bulmuş ve bunların bilişsel bir anlama sahip olamayacağını ifade etmişlerdir. Elbette ki bu tutumlarını etik alanına da yansıtılmışlar ve mantıksal analizi etiğe uygulayarak meta-etik kuramlar geliştirmişlerdir.

Hans Reichenbach (1891-1953), bu akımın liderlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisi mantıkçı ampirizmi Berlin’nde temsil etmiş, Viyana Çevresi ile ortak faaliyetler gerçekleştirmiş, Viyana Çevresinin resmi yayın organı olan *Erkenntnis* dergisinin editörlüğünü Rudolf Carnap (1891-1970) ile beraber yürütmüştür. Ancak Nazilerin artan baskısına dayanamayarak Türkiye’ye göç etmiştir. 1933-1938 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü başkanı olarak görevde bulunmuş, Macit Gökberk (1908-1993), Nusret Hızır (1899-1980), Halil Vehbi Eralp (1907-1994) ve Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) gibi Cumhuriyet’in ilk kuşak felsefecilerine hocalık yapmış ve Türk düşüncesine önemli katkıları olmuştur. Bu maksatla düşünce tarihimizde önemli bir yeri olan bu filozofun etik anlayışını incelemek ülkemizdeki felsefe çalışmaları için önemli bir adım olacaktır.

Bu çalışmamızda amacımız Reichenbach’ın etik anlayışını ortaya koymaktır. Hemen belirtelim ki bu konu ile ilgili yaptığımız literatür taramasında ülkemizde Reichenbach’la ilgili yapılan çalışmaların daha çok filozofun hayatına, bilim felsefesine, sembolik mantıkla ilgili çalışmalarına ve Türk düşüncesine etkisine yönelik olduğu tespit edilmiştir. Reichenbach’ın etik anlayışıyla ilgili ise sadece genel nitelikli bir çalışmanın olduğu gözlenmiştir. Ahmet Cevizci (1959-2014) tarafından kaleme alınmış olan *Felsefe Ansiklopedisi*’ndeki “Etiğin Tarihi” maddesinde filozofun etik anlayışının genel bir portresi sunulmuştur (Cevizci, 2007: 828-829). Bunun dışında bu konu ile ilgili spesifik olarak yazılmış kitap, makale, tez veya ansiklopedi maddesine rastlanamamıştır. Bu nedenle ülkemizin fikir dünyasında önemli bir yere sahip olan bu şahsiyetin düşünce sisteminde etiğin yeri, yorumlanma tarzı ve bu konudaki değerlendirmelerinin sistematik bir tarzda ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Bu maksatla çalışmamızın ilk bölümünde filozofun etik anlayışının hangi temellere dayandığı ile ilgili olarak bir inceleme

yapılmış, ikinci bölümünde ise filozofun etik anlayışı ayrıntılı bir şekilde araştırılmış, özgür irade probleminde indeterminizm bağlamında getirdiği çözüm önerisi incelenmiş ve bu konuda tartışmalara ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Hans Reichenbach'ın Etik Anlayışının Temelleri

Hans Reichenbach, etik anlayışını sistemleştirirken temel amacının bilimsel felsefenin sonuçlarıyla uyumlu bir etik kuramı geliştirmek olduğunu açıkça dile getirmektedir (Reichenbach, 1993: 185). Dolayısıyla Reichenbach'ın etik anlayışının bilimsel felsefe tasarımıyla paralel olduğu ve etik görüşlerini bu doğrultuda oluşturmaya çalıştığı hemen fark edilebilir. Bu nedenle Reichenbach'ın etik anlayışını anlamak için onun bilimsel felsefe kavramını incelemek gerekir.

Reichenbach, felsefeye sadece bilimin kaynaklık edebileceğini ve felsefenin yalnızca bilimsel bir temelde yükselebileceğini savunmaktadır. Kendisi felsefeyi bilimin bir türevi olarak kabul etmekte, bunun dışında kalan her türlü felsefeyi ise “rasyonalist”, “spekülatif”, “geleneksel” veya “klasik” olarak adlandırmaktadır (Reichenbach, 1993: 9). Reichenbach, bilimsel felsefenin 19. yüzyılda meydana gelen bilimsel gelişmelerin bir ürünü olduğunu ve modern bilimin tesis ettiği bir ortamda inşa edildiğini öne sürmektedir. Bu anlayış, felsefi sorulara verilen bilimsel yanıtların oluşturduğu bir zeminde ortaya çıkmıştır. En önemli itici gücünü ise özellikle Albert Einstein'ın (1879-1955) görelilik teorisi ve Max Planck'ın (1858-1947) kuantum mekaniğini geliştirmesiyle kazanmıştır (Reichenbach, 1993: 85-87).

Bilimsel Felsefenin Doğuşu adlı eserinde bu fikirlerini ayrıntılı bir şekilde işleyen Reichenbach, hedef tahtasına ise Immanuel Kant'ın (1724-1804) sentetik a priori düşüncesini yerleştirmiştir. Çünkü bu düşüncüyü mantıkçı ampirist projenin önündeki en büyük engellerden biri olarak saymış ve ona adeta savaş açmıştır.² Sentetik a prioriye Kant'ın bilgi anlayışıyla özdeş olarak kabul etmiş ve bu anlayışı reddetmenin Kant'ın felsefesini de tamamen reddetmek anlamına geleceğini düşünmüştür. Aynı zamanda sentetik a priorinin çürütülmesi, Reichenbach'ın etik anlayışı için de büyük bir öneme sahiptir. Nitekim ona göre bu düşünce, sadece bilgi kuramına değil aynı zamanda etiğe de uygulanmıştır (Reichenbach, 1993: 185). Bilimsel felsefenin temel amacı ise hem bilgide hem de etikte uygulanan sentetik a prioriye tamamen ortadan kaldırmaktır. Bu bağlamda Reichenbach'ın etik anlayışının da felsefesinin genelinde olduğu gibi bu düşüncenin kabul edilmemesine

² Hatta Reichenbach'ın bu eserine başka bir ad verilmiş olsa “Sentetik a Priorinin Elimine Edilmesi” isminin uygun olacağını altını çizmek gerekir (Reyhani, 2010: 2012).

dayandığını vurgulamak gerekir. Buradan hareketle öncelikle sentetik a priori hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

Kant *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde mevcut bilgiyi deneyimle elde ettiğimizi, ancak bu bilgiyi düzenleyen ve oluşmasını sağlayan elemanların a priori olduğunu belirtmektedir. Kant'a göre bunlar mutlak uzay, mutlak zaman, nedensellik, töz gibi kavramlardır ve insanın bilme yetilerinde a priori olarak vardılar. Bunlar bilginin konusu değil, bilgiyi biçimlendiren ve geçerli kılan unsurlardır. İnsan, deneyimi bilgi haline getiren ancak deneyimden bağımsız olan bu unsurlar sayesinde duyumlardan gelen içeriği bilgiye dönüştürür. İşte bu işlemlerin sonucunda elde edilen bilgi sentetik a priori bir nitelik taşımaktadır (Kant, 1993: 34-44 ; Hızır, 1976: 217).

Reichenbach açısından ise sentetik a priori, belli başlı kaynaklardan beslenmektedir. Her ne kadar hiyerarşik bir şekilde ortaya koymasa da filozofun çalışmaları incelendiğinde sentetik a priorinin bilimsel, epistemolojik ve psikolojik olmak üzere üç temeline atıfta bulunduğu gözlenmiştir. Reichenbach'a göre sentetik a priorinin bilimsel temelleri arasında Newton fiziğindeki "mutlak zaman" ve "mutlak uzay" kavramları bulunmaktadır. Nitekim Newton fiziğinde tüm oluşumlar görelidir, ancak bu göreliliğin teminatı görel olmayan mutlak zaman ve mutlak uzay tarafından sağlanmaktadır. Newton (1643-1727) bu kavramları, cisimlerin hareketini açıklamada bir tür aksiyomatik ilke gibi düşünmüştür (Uçar, 2014: 4) Reichenbach'a göre Kant, bu kavramları idealize ederek felsefesine bilimsel bir kimlik kazandırmak istemiştir. Diğer bir deyişle Newton fiziğindeki bu ilkeleri a priori formlar olarak sistemleştirerek bilgiye ve bilime temel sağlamaya çalışmıştır (Reichenbach, 1993: 37). Ancak Reichenbach'a göre meydana gelen bilimsel gelişmeler Kant'ın bu fikirlerini zor duruma düşürmüştür:

Ne var ki, Kant'ın felsefesini kurarken dayandığı temel, sandığı kadar sağlam değildi. Newton fiziğine, doğa bilgilerimizin eriştiği en son aşama gözüyle bakıyordu. Daha da ileri giderek o bu fiziği felsefi bir sisteme dönüştürme yolunda idealize etmekten kaçınmadı. Katıksız akıldan Newton fiziğinin ilkelerini çıkarmakla, bilginin tam bir akılcı oluşumunu gerçekleştirdiğini, kendisinden önce gelenlerin bir türlü erişemedikleri hedefe ulaştığını, sanıyordu. Başyapıtının (*Saf Aklın Eleştirisi*) adı bile, akli sentetik a priori bilgilerin kaynağı yapmak yolundaki izlencesini yansıtmaktadır (Reichenbach, 1993: 37-38).

Ona göre sentetik a priorinin bilimsel temelini tehlikeye sokan bu gelişmelerden biri, Albert Einstein'ın ortaya attığı görelilik teorisidir. Bu teori zaman ve mekânın mutlak değil, görel olduğunu iddia etmektedir. Buna göre tüm cisimlerin sahip olduğu mutlak bir uzay ve zaman yoktur. Aksine her cisim

bulunduğu pozisyona veya ilişkide bulunduğu başka bir cisme göre görelî olan bir zamana ve uzaya sahiptir (Karbüz, 1995: 82-83). Einstein'ın bu fikirleri, Reichenbach'ın gözünde Kant'ın dayandığı bilimsel temellerin de zayıflamasına neden olmuştur. Çünkü ona göre sentetik a priori'nin temelîne yerleştirdiği kavramlar, modern bilimdeki çalışmalarla artık gücünü kaybetmiştir.

Reichenbach'a göre sentetik a priori'nin epistemolojik temelî, yine Kant tarafından sistematize edilmiştir. Kant'a göre önermeler bilgi verip vermemesi bakımından analitik ve sentetik olmak üzere ikiye ayrılırlar. Analitik yargılar, yüklemîn öznede içerildiği ifadelerdir. Bu önermeler, totolojidirler ve dış dünyaya ait bilgimizi arttırmazlar. Bu durum, analitik önermeleri deneyime başvurmadan a priori olarak bilebildiğimiz anlamına gelmektedir. Sentetik yargılar ise tam tersine yüklemîn öznede içerilmediği ifadelerdir. Bu ifadeler dış dünyaya ait bilgimizi artırma özelliğine sahiptirler. Çünkü doğru veya yanlış olsun bir olgunun niteliği hakkında bize bilgi verirler ve bu önermeleri ispatlamak için duyuşal verilere ihtiyaç duyulur. Bu husus sentetik önermelerin a posteriori olarak kanıtlandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Kant, 2014: 14).

Bu durumda analitik yargılar a priori, sentetik yargılar ise a posteriori olarak kanıtlanmak durumundadırlar. Bununla beraber Kant'a göre sentetik yargılar, a priori olarak da kanıtlanabilirler (Kant, 2014: 16). Sentetik a priori yargılar, deneyimden bağımsız akılda önceden var olan ancak olguları betimleyebilen ifadelerdir. Kant'a göre saf matematik, saf doğa bilimi ve metafizik tamamen bu türdendirler. Hatta saf metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olması tamamen sentetik a priori önermelerin mümkün olmasına bağlıdır. Çünkü metafiziğin asıl amacını sentetik a priori önermeler oluşturmaktadır (Kant, 2014: 20-25).

Ancak Reichenbach'a göre modern dönemde geliştirilen "Doğrulanabilirlik İlkesi" sentetik a priori'nin epistemolojik temelîni de çürütmüştür. Peki, bu ilke tam olarak neyi ifade etmektedir? Başta Reichenbach olmak üzere mantıkçı pozitivistlerin ayırt edici özelliklerinden biri de doğa bilimleri ve mantığa karşı derin bir saygı besleyip yüceltmeleri, buna karşın metafiziğe karşı aşırı bir hoşnutsuzluk duymalarıdır. Bu nedenle her iki alanı birbirinden kesin bir şekilde ayırabilecek bir sınırlandırma ayracına ihtiyaç duymuşlar ve kendileriyle sıkça anılan ünlü doğrulanabilirlik ilkesini geliştirmişlerdir. Doğrulanabilirlik ilkesi, mantıkçı pozitivistlerin bilim ile metafiziği birbirinden ayırmak, bilimin yargılarını anlamlı, metafiziğin yargılarını anlamsız kılmak için geliştirdikleri bir sınır koyma ölçütüdür (Altuğ, 2016: 111; Ural, 2012: 67-68). Aynı zamanda doğrulanabilirlik ilkesi,

Reichenbach'a göre bilimsel felsefenin karakteristik özelliklerinden biridir (Reichenbach, 1993: 173). Bu ilkeye göre sadece analitik a priori ve sentetik a posteriori yargılar anlamlıdır (Ayer, 1998: 130). Analitik a priori önermeler, mantık ile matematiğin önermeleridir ve totolojik karakterdedirler. Sentetik a posteriori önermeler ise doğa bilimlerinin yargıları olup deneyle sınanabilen bir yapıya sahiptir. Sentetik a priori yargıların ise var olması söz konusu bile değildir. Çünkü bu yargılar, hem metafiziğe imkân tanımakta hem de modern bilimin verileriyle örtüşmemektedirler (Aslan, 2006: 638). Bu nedenle de epistemolojik olarak sentetik a priori yargılar, herhangi bir bilgi verme özelliğine sahip olmayıp anlamsızdırlar.

Reichenbach, bu gerekçelerden hareketle sentetik a priorinin hem bilimsel hem de epistemolojik temelini kaybettiğini düşünmektedir. Ancak sadece bununla kalmamakta, sentetik a priorinin psikolojik temelini de analiz etmek istemektedir. Bu amaçla Kant'ın kişilik özelliklerini incelemeye ve değerlendirmeye başlamaktadır. Ona göre Kant, dış dünyayla izole edilmiş bir yaşam tarzına sahip olup bütün hayatını Almanya'daki küçük bir liman kenti olan Königsberg'de (Kaliningrad) geçirmiştir. Yakın çevrelerdeki birkaç köy ve şatoya yaptığı ziyaretler dışında pek şehir dışına çıkmamıştır. Hatta Reichenbach'ın iddiasına göre çok az coğrafya bilgisine sahip olmasına rağmen kendisini ziyaret eden bir İngiliz'e Thames Nehri üzerindeki köprüyü en ufak ayrıntısına kadar tasvir edebilmiştir. İngiliz misafir Londra'ya gitmemiş birinin hayal gücüyle yaptığı betimlemeler karşısında hayranlığını gizleyememiştir. Bu husus Reichenbach'a göre Kant'ın dünyayı kendi kafasında inşa etmeye çalıştığını göstermektedir. İşte bu yüzden de aklın bilimler üzerinde düzenleme ve denetleme sahibi olmasına imkân veren bir fikri, yani sentetik a priori düşüncesini kurmuştur (Reichenbach, 2013: 71).

Kısacası Reichenbach'a göre Kant, evreni zihnin bir içeriği olarak görmüş ve aklın hâkimiyetine çok değer vermiştir. Çünkü bütün bilimlere hâkim olabilecek ilkeleri saf akıldan hareketle geliştirmek istemiştir. Ancak gelişen bilim, Kant'ın beklediği gibi sonuçları doğurmamış ve fikirlerinin zayıflamasına neden olmuştur (Reichenbach, 2013: 72-73). Bu nedenle sentetik a priori, ancak filozofun hayatının derinliklerine inilerek yapılacak olan psikolojik analizlerle anlaşılabilir.

Reichenbach'ın sentetik a prioriye dair ulaştığı bu sonuç etik anlayışı için çok önemlidir. Çünkü etik ile ilgili görüşleri sentetik a priorinin reddiyle paralellik arz etmektedir. Sentetik a priori fikri etiğe bilişsel bir temel hazırlama amacı taşıırken, Reichenbach gerek bilimsel gerekse epistemolojik olarak bu yargıların mümkün olmadığını savunarak böyle bir temelin imkânsızlığını ispatlamaya çalışmaktadır. Bu

nedenle de Reichenbach'ın etik görüşlerini bilişsel olmayan bir temele oturtmaya çalıştığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda etik görüşlerini, bilgi anlayışıyla aynı çizgide oluşturmaya özen gösteren Reichenbach, bilimsel felsefenin çizgisinde ortaya koymaya çalıştığı bu düşünceleriyle mensubu olduğu akım olan mantıkcı pozitivizmle uyumlu bir görüntü sergilemeye çalıştığını ifade etmek gerekir.

2. Hans Reichenbach'ın Etik Anlayışı

Hans Reichenbach'ın etik anlayışını, 20. yüzyılın başında etikte yeni bir alan olarak ortaya çıkan meta-etik kapsamında değerlendirmek gerekir. “Analitik etik” ve “üst etik” olarak da adlandırılan meta-etik, analitik felsefenin biricik yöntemi olan mantıksal analizin etiğe uygulanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Meta-etik, normatif etik gibi neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirten, insanlara nasıl davranmaları gerektiğini söyleyen, kurallar koyan veya öğütler veren bir etik anlayışı değildir. Tam tersine ahlaki kavram ve ifadelerin analiz edilmek suretiyle anlamlarının açığa çıkarılması işlemiyle meşgul olmaktadır. Etik yargıların doğası ve temelleri üzerinde çözümler yaparak bu ifadelerin mantıksal yapısını araştırmaya çalışmaktadır (Audi, 1999: 88).

Meta-etik kuramlar belli kategorilere göre sınıflandırılmaktadırlar. Bu kategorilerin temel özellikleri birbirlerine karşıt kavram çiftleri olarak ortaya çıkmış olmalarıdır. Bunlar arasında bilişselci ve bilişselci-olmayan, betimleyici ve betimleyici-olmayan, tanımlayıcı ve tanımlayıcı-olmayan kuramlar gibi ayrımlar yapılmaktadır (Poyraz, 1996: 29). Bununla birlikte bizi ilgilendiren kategori bilişselci ve bilişselci olmayan kuramlara yönelik ayırımdır. Çünkü bu ayırımdan hareketle Reichenbach'ın etik anlayışının meta-etikteki konumu belirlenmeye çalışılacaktır.

Etik önermelerin bilişselci ya da bilişselci olmayan olarak ikiye ayrılması, etik yargıların doğrulanabilir olup olmadıkları dikkate alınarak ortaya çıkmış bir sınıflandırmadır. Bilişselci anlayış etik yargıların bilgi ifade ettiğini, dolayısıyla da bir doğruluk değerine sahip olduğunu öne sürmektedir. Buna karşın bilişselci olmayan anlayış bu yargıların ampirik içeriğe sahip olmadığını, aksine duygu veya buyruk niteliğinde ifadeler olduğunu dile getirmektedir. Bilişselcilere göre “X iyidir.” ile “Su 100 derecede kaynar.” yargıları bilgi verme açısından birbirine eşittirler. Çünkü ikisi de olgulara dayanmaları gerekçesiyle doğru ya da yanlış değeri alabilirler. Bilişselci olmayanlar ise bu düşünceleri asla paylaşmazlar. Onlara göre “X, ahlâkî açıdan yanlıştır.” gibi etik yargılar, doğrulanabilirliğin sınırları içinde değildirler; sadece bazı duyguları, istekleri veya buyrukları ifade ederler (Yıldız,

2012: 15-17). Bilişselci kanatta Moritz Schlick'in (1882-1936) doğalcı etiği ile George Edward Moore'un (1873-1958) ahlaki sezgiciliği bulunmaktadır. Bilişselci olmayan kanatta ise Alfred Jules Ayer'in (1910-1989) duygucu etik anlayışı ile Reichenbach'la birlikte Rudolf Carnap'ın buyrukçu etiği sayılabilir. Dolayısıyla Reichenbach'ın etik anlayışının meta-etik kuramların bilişselci olmayan kanadında yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Şimdi ulaştığımız bu sonucu daha da detaylandıralım.

2.1. Etik - Bilgi Koşutluğunun Eleştirisi

Reichenbach, etiğin bilişsel bir temelde asla yükselemeyeceğini ve etik yargıların bilgi değeri taşıyamacağını, sadece buyruklarımızın bir dışavurumu olduklarını düşünmektedir. Bu düşüncesini temellendirmek için bu yargıları doğrulanabilirlik ilkesine göre analiz etmeye çalışır. Ona göre bu ilke göz önüne alındığında etik yargıların ne analitik veya ne sentetik önermeler sınıfına girdiği ortaya çıkmaktadır. Etik yargılar, şayet sentetik önermeler ise bu onların ampirik bir içeriğe sahip oldukları anlamına gelir. Betimleyici etiğin yargıları bu türdendir ve bizlere çeşitli sosyal sınıfların ahlaki özellikleri hakkında bilgi verir. Ancak bu tavır, felsefenin değil sosyolojinin bünyesinde var olan bir etik anlayışıdır. Buna karşılık etik yargılar şayet analitik türden ise ne matematiğin önermeleri gibi ampirik açıdan bilgi verecekler ne de insan davranışlarını değiştirme ve yönlendirme gibi bir amaç taşıyacaklardır. Bu durum, etik yargıların ne analitik ne de sentetik önermelerin sınıfına girdiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle de herhangi bir doğruluk değeri taşımazlar ve bilişsel bir anlama da sahip değildirler (Reichenbach, 1993: 185). Reichenbach, buradan hareketle felsefe tarihinde etiği bilgi temelinde inşa etme çalışmalarına karşı çıkarak bunların tutarsızlığını kanıtlama yoluna girişmektedir. Reichenbach'a göre etiği bilgiyle özdeş olarak kabul eden anlayış, etik-bilgi koşutluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre bu anlayışın ilk temsilcileri Sokrates ve Platon'dur (Reichenbach, 1993: 43). Sokrates'i bu anlayışı savunmaya götüren temel sebep ise sofistlerle giriştiği tartışmalardır. Sofistler "Her şeyin ölçütü insandır." ilkesiyle hareket ettiklerinden, etik göreceliliğin (rölativizm) ilk temsilcileridir. Onlara göre iyi veya kötü gibi ahlaki terimler, insana göre değiştiği için herkes tarafından kabul edilebilen evrensel ahlak ilkelerinden bahsedilemez (Özlem, 2017: 24-25).

Buna karşılık sofistlerin etik göreceliliğinin tam karşısında ise Sokrates ve öğrencisi Platon'un savunduğu etik evrenselcilik (üniversalizm) yer almaktadır. Sokrates öncelikle etiğe genel-geçer bir temel bulmak istemektedir. Antik Yunan düşüncesinde de geometrinin ilkeleri zorunlu doğrular olarak kabul edilmektedir.

Etiğin evrenselliğini göstermek o dönemde zorunlu doğrular olarak kabul edilen geometrinin ilkelerine dayanarak ortaya konabilecektir. Diğer bir deyişle etiğin temel ilkeleri de geometrinin ilkeleri gibi evrensel ve zorunlu bilgiler olarak kabul edilebildiği takdirde Sokrates amacına ulaşabilecektir. (Örs, 1994: 117). Buradan hareketle Sokrates bir köleye geometri sorusunu çözdürmeye çalışır. Sokrates'in uyguladığı yöntem soru sorarak köleye yol göstermeye çalışmak ve bilincinde gizli olarak bulunan bilgilerin açığa çıkmasına yardımcı olmaktır. Yani burada herhangi bir öğretim faaliyetinden ziyade zihindeki a priori bilginin -yönlendirici sorular vasıtasıyla- hatırlanması söz konusudur. Zaten Sokrates bunu yaparken bir şey öğretmediğini, sadece kölenin gerçeği kendi gözleriyle görmesi için yardım ettiğini dile getirir (Platon, 2013: 52-54). Sokrates için geometrik bilgi nasıl ki bu şekilde elde ediliyorsa ahlaki ilkeler de aynı yollarla elde edilebilir. Bu nedenle erdem ile bilgi aynı kökene sahiptir ve elde edilmiş metotları da aynıdır. Buna göre ahlaksız davranış sergileyen bir kişi geometri sorusunu yanlış çözen biri gibi bilgisizlik nedeniyle bunu gerçekleştirmiştir. Bu nedenle kimse bilerek kötülük yapmaz, yapsa da bu durum onun bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır (Reichenbach, 1993: 43; Odabaş, 2019: 5-8).

Ancak Cevizci'ye göre Sokrates'in bu çabaları sistemli bir metafizik ve epistemolojiden mahrumdur. Çünkü evrensel ahlak ilkelerini bilgi üzerinde temellendirmek için sistemli bir epistemoloji, ahlaki ilkeleri mutlak doğrular olarak kabul etmenin ise sistemli bir metafizikle mümkün olabileceğini öne sürmektedir (Cevizci, 2018: 148). Bu önemli eksiklik ise öğrencisi Platon tarafından "İdealar Teorisi" ile giderilmeye çalışılmıştır. Platon'a göre ahlaki doğrular herkes tarafından kabul edilmesi gereken nesnel doğrulardır. Çünkü onlar, değişken olan fenomenler dünyasına değil mutlak olan idealar dünyasına aittirler. Örneğin bir kişi adalet ideasını akıl yoluyla kavrayıp göre hareket ettiği takdirde adaletli olabilecektir. Platon için bir eylem, şayet doğru bilgiye dayanıyorsa ahlaki olarak doğrudur ve bu eylemi yönlendiren ilke ise iyi ideastır. Çünkü iyi ve kötünün bilgisine sahip olan kişi erdemli olabilir ve böylece iyi ideasına ulaşabilir³ (Platon, 2014; Vatandaş, 2017: 4-5).

Reichenbach'a göre ilk defa Sokrates ve Platonla ortaya çıkan etik-bilgi koşutluğu, daha gelişmiş bir formda rasyonalist filozof Baruch Spinoza'da (1632-1677) tezahür etmiştir. Spinoza da tıpkı Sokrates gibi etiği bilgi ile özdeş kabul

³ Benzer çıkarımlar Ernst Troeltsch ve John Hick tarafından, sırasıyla tarihselcilik ve dinsel çoğulculuk bağlamında yapılmaktadır (Bkz: Atay, 2012: 147-164; Atay, 2014, 152-204).

etmiş ve geometri gibi sağlam bir temel üzerinde tasarlamaya çalışmıştır (Reichenbach, 1993: 44). Nitekim ünlü eseri *Ethica*'yı, Öklit'in *Elementler* adlı kitabını model alarak yazma yoluna girmiştir.⁴ Spinoza, aksiyomatik metodu kullanarak yazdığı bu kitabında tüm ahlak ilkelerinin doğru olarak kabul ettiği birkaç tane aksiyomdan zorunlu olarak çıkacağını ispat etmeye çalışmıştır (Spinoza, 2011). Aslında Spinoza'nın *Ethica*'yı geometrik yöntemle kaleme almasının temel amacı insanın gerçek mutluluğa ermesini sağlamaktır. Çünkü gerçek mutluluk ve iyi yaşam, ancak kesin bilgi ile elde edilebilir. Kesin bilgiye ulaşmak için doğru düşünüş ve kesin sonuçları olan akıl yürütmelerle yola çıkmak gerekir (Dürüşken, 2012: 20).

Reichenbach'a göre Spinoza'nın bu anlayışı Sokrates'in erdemi bilgi olarak kabul eden düşüncesinin daha gelişmiş ve ayrıntılı bir versiyonudur. Bu nedenle Spinoza'nın çalışmaları Sokrates'e nazaran daha sağlam temellere dayanır. Nitekim Sokrates'e göre etik bilgi, a priori bilginin hatırlanması sonucunda elde edilmektedir. Spinoza ise etiği daha sistemli ve rasyonel yollarla düzenlemekte, mantıksal çıkarımlarla güçlendirmektedir (Reichenbach, 1993: 44). Böylece Reichenbach, etiği bilgi temelinde açıklamada Spinoza'nın çalışmalarının Sokrates ve Platon'dan daha başarılı olduğunu düşünmektedir.

Reichenbach'a göre etik-bilgi koşutluğu, kendisini en gelişmiş şekliyle Kant'ta ortaya çıkarmıştır. Nitekim Kant bilgiyi temellendirmek için inşa ettiği sentetik a priori düşüncesini etik kuramının da temelini koymaya çalışmaktadır. Bilgiye ve bilime temel oluşturmak için saf aklın sentetik a priorisini kullanan Kant, ahlaka temel oluşturmak için bu defa pratik aklın sentetik a priorisine başvurur (Atayman, 2005: 127). Diğer bir deyişle Kant'a göre bilgide olduğu gibi etiğin temelinde de herkes için geçerli ve kabul edilebilir bir a priori yasanın olması gerekmektedir. Çünkü Kant eylemlerin içerikleri veya nedenleri ile değil, onlara temel oluşturacak herkes için zorunlu ve genel geçer prensiplerle ilgilenmektedir (Kant, 2002: 33).

Ancak Reichenbach'a göre Kant'ın etik sistemini çökerten en büyük etken yine savunduğu etik-bilgi koşutluğu olmuştur. Çünkü bilgi sadece analitik a priori ve sentetik a posteriori temelde yükselbildiği için sentetik a priori yargılar mümkün

⁴ Spinoza bu eserinde tanımlar, aksiyomlar, önermeler ve kanıtlamalar, notlar ve yorumlamalar, önerme sonucu, yardımcı önermeler ve postulatlar gibi aksiyomatiğin temel araçlarını kullanmaktadır. Zaten *Ethica*'nın orijinal ismi olan *Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ethica*'ya bakıldığında onun geometrik modele göre dizayn edildiği açıkça görülmektedir.

değildir. Bu nedenle de ona göre Kant'ın etik kuramı, bilimsel felsefenin ortaya koyduğu modern bilgi anlayışıyla artık başarısızlığa uğramıştır (Reichenbach, 1993: 48).

Reichenbach, Kant'ın etik anlayışını gerçekten anlayabilmek için psikolojik kökenine değinmek gerektiğini ifade eder. Ona göre etiğin sentetik a priori bir sistem olarak kurulması, Kant'a bilginin sentetik a priori temelinde inşasından daha doyurucu ve haz verici olmuştur. Bilgi kuramı ile uğraşırken ki ağır ve kuru üslubu, ahlaka gelince daha canlı ve renkli bir hal almaya başlamıştır. Hatta Reichenbach'a göre Kant, etik kavramlara duygusal bir haz beslemiş ve onlara kendince kutsiyet atfederek yüceltmeye çalışmıştır (Reichenbach, 1993: 48). Bu iddiasına kanıt olarak da önemli bir kavram olan "ödev" ile ilgili Kant'ın şu ifadelerine atıfta bulunmaktadır:

Ödev: Sen sevilen, duyguları okşayıcı hiçbir eğilim taşımayan, yalnızca boyun eğmeyi isteyen, istenci devindirmek için insanın gönlünde doğal bir tiksime uyandırıp onu korkuya kaptırmayan; insanın gönlüne kendiliğinden girecek kapıyı bulan ve istense de istenmese de kendine karşı saygı uyandıran (her zaman ona uyulmasa da), gizlice ona karşı çıkılsa da önünde bütün eğilimlerin sustuğu bir yasayı yürürlüğe koyan yüce ve büyük ad. Hangisidir sana yaraşır kaynak? Eğilimlerle her türlü yakınlığı geçersiz kılan senin yüce soyunun kökleri nerede bulunur? Onlardan gelmeyi insanların kaçınılmaz bir değer-koşulu sayabildikleri bu kökler nerededir? (aktaran, Reichenbach, 1993: 48; Kant, 2001: 124).

Reichenbach, Kant'ın ödev kavramına neden bu kadar çok önem verdiğini psikolojik analizlerle açıklamaya çalışır. Ona göre Kant, etik sistemini mensubu olduğu orta sınıfın ahlak anlayışına dayandırarak oluşturmuştur. Çünkü yüceltilmiş bir ödev kavramı, herhangi bir istirahate yer vermeden sürekli çalışan ve bitmek tükenmek bilmeyen bir yaşam kavgasındaki orta sınıfın ahlak anlayışının dışavurumudur. Reichenbach bununla da kalmamakta, ödev ahlakının bir liderin emrine boyun eğmeyi erdem olarak gören militarist bir ahlak anlayışının ifadesi olduğunu belirtmektedir (Reichenbach, 1993: 48-49). Kendisi bu konu ile ilgili şu ifadeleri sarf etmektedir:

Burada, uzun süre güçlü bir yönetici kadrosunun otoritesine boyun eğmiş bir burjuva orta sınıfının anlayış özelliğini bulmaktayız. Sentetik a-priori filozofunun trajik yazgısı da bu noktada düğümlenmiş görünüyor: Aklın nihai yapısı diye ortaya koyduğu şey, şaşırtıcı bir biçimde, yetiştiği dönemin sosyal ortamını yansıtmaktadır. Bilgisel a-priorisi zamanının fiziğine, etik a-priorisi ise bağlı olduğu sosyal sınıfın ahlak ölçülerine uygun düşmektedir (Reichenbach, 1993: 49).

Kısacası Reichenbach'a göre Kant'ın etik kuramı tamamen başarısız bir girişimden ibarettir. Bunun temel nedeni de bilgi kuramındaki başarısızlıktan

kaynaklanmaktadır. Etik anlayışının kökenleri ise hayatının derinliklerine inerek psikolojik çözümlenmelerle anlaşılabilir. Bu analizler Reichenbach'ın düşüncesine göre Kant'ın yetiştiği sosyal çevrenin ahlak anlayışını felsefi anlamda sistemleştirme yoluna gittiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Reichenbach'a göre felsefe tarihindeki etiği bilgi temelinde sistemleştirme çabaları başarısızlığa uğramıştır. Filozofların bu konudaki çabaları, modern dönemdeki gelişmeler neticesinde artık sonuçsuz kalmıştır. Çünkü bilimsel felsefe, sentetik a prioriye kaynaklık eden etik-bilgi koşutluğunun artık hiçbir değerinin kalmadığını ortaya koymuştur (Reichenbach, 1993: 185). Bu nedenle Reichenbach'ın gözünde bilimsel felsefe, etik kuramların bilgi anlayışlarının üzerinde inşa edilme girişimlerinin başarısız uğraşlar olduğunu ispatlamaktadır.

2.2. Buyrukçu Etik Anlayışı

Etiğin bilgi temelinde yükselemeyeceği neticesine ulaşan Reichenbach, bilimsel felsefenin sonuçlarıyla örtüşebilen bir etik anlayışı oluşturmayı amaçlamaktadır. Çünkü Reichenbach nasıl ki sentetik a prioriye bilgi alanından temizleme gayesini taşıdıysa aynı şekilde etikte de bunu yapmak istemektedir. Bunun için de öncelikle şu soruyu sorar: Bilgisel bir temele sahip olmayan etik yargılar ne türden ifadelerdir? Reichenbach bu soruya şöyle cevap verir: “Doğruluk önermelere özgü bir yüklem ya da özelliştir; oysa etiğin dilsel ifadeleri önerme değildir. Onları bir tür buyruk saymalıyız. Bir buyruk doğru ya da yanlış diye nitelenemez; çünkü buyruklar mantıksal nitelikleri yönünden önermelerden farklıdır.” (Reichenbach, 1993: 187).

Reichenbach'a göre buyruklar, başkasını etkilemek veya gerek istediğimiz gerekse istemediğimiz bir şeyi başkasına yaptırmak için kullandığımız ifadelerdir. Örneğin “Kapıyı kapat!” buyruğunu dikkate aldığımızda bu ifadeye doğru veya yanlış deme imkânımız yoktur. Çünkü ne bir olgu hakkında bilgi vermekte ne de totolojik bir nitelik taşımaktadır. Bu ifadeyi sadece eylemlerine biçim vermek istediğimiz kişiler için kullanırız. Aynı zamanda bu ifadeyle birlikte karşı tarafa istencimizi de yöneltmiş oluruz. Zira “Kapıyı kapat!” buyruğu, aslında “Bay X kapının kapatılmasını istiyor.” ifadesine göndermede bulunur ki bu husus istencimizin bir yansıması olarak tezahür etmektedir (Reichenbach, 1993: 188). Bu bağlamda Reichenbach'a göre ahlaki yargılar, içeriği istencimiz tarafından belirlenen buyruk türünden ifadelerdir.

Ancak Reichenbach sadece bu tespitiyle kalmaz, ahlaki buyrukların istençsel niteliğini araştırma yoluna da gider. Bunun için de bütün ahlaki buyrukların dilsel ifadesini “yapmalı” (*should*) sözcüğüne indirgeyerek bu sözcüğün çözümlenmesine girişir. Reichenbach’a göre bu sözcüğün “içerimsel anlam”⁵ (*implicational meaning*) ve “özel buyruksal” (*subjective imperative*) olmak üzere iki anlamı vardır. Yapmalı sözcüğünü içerimsel anlama göre incelersek, bir buyruğa uymanın mantıksal bir gereklilik olduğu sonucu ortaya çıkar. Örneğin “Ahmet sigarayı bırakmalıdır.” buyruğundan Ahmet’in sağlık sorunlarıyla karşılaşmamak amacıyla sigarayı bırakması gerektiği neticesine ulaşırız. Yani sigarayı bırakma isteği, sağlığını koruma amacının mantıksal bir sonucudur. Bu nedenle de içerimsel anlam, ahlaki değil de mantıksal bir görev ve sorumluluğa işaret eder (Reichenbach, 1993: 192).

Özel buyruksal anlam ise konuşmacının kendisinin veya başkasının yapmasını istediği buyrukları ifade eder. Dolayısıyla da konuşmacının istencinin bir ifadesi olup burada “yapmalı” buyruğu gizil olarak “Ben böyle istiyorum.” anlamına gelir. Bu nedenle ahlaki buyruk özel bir isteğin ifadesi olmak durumundadır ki Reichenbach’a göre buradan istençsel bir etik anlayışına ulaşmaktayız. Bu anlayışa göre “Yalan söylemek kötüdür.” ifadesi her ne kadar nesnel bir yargı gibi görünse de aslında konuşmacının özel tavrıdır ve “Yalan söylemenin kötü olduğuna dair istencimi dile getiriyorum.” anlamına gelir. Reichenbach’a göre aslında “yapmalı” sözcüğü “ben” ve “şimdi” sözcükleri gibidir ve konuşmacıya göre göreceli bir anlama sahiptir.⁶ Yani farklı konuşmacılar tarafından kullanıldıklarında farklı anlamları barındırabilirler. Reichenbach bu türden sözcüklere “kendine yollamalı/dönüştürülebilir” (*token reflexive term*) adını vermektedir. Belirti kelimesi, bir sözcüğün bireysel kullanımı anlamına gelmektedir. Sözelimi aynı sözcük, iki farklı kişi tarafından kullanılırsa sözcüğün iki farklı belirtisine göndermede bulunur. Yani işin içine “ben”i kattıkları sürece aynı şeylerden bahsetmiş olmazlar. Bu nedenle de iki farklı konuşmacı, aynı sözcüğü kullanmalarına rağmen iki farklı

⁵ Filozofun *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* isimli eserinde, mezkur sözcük kitabın çevirmeni tarafından “içermel” olarak tercüme edilmesine rağmen biz “içerimsel” sözcüğünün daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle de çalışmamızın sonraki kısımlarında “içerimsel” sözcüğünü kullanacağımızı ifade etmek istiyoruz.

⁶ Mantıkçı pozitivistlere göre “ben”, “bu”, “burası” ve “şimdi” kelimeleri ben-merkezcil terimlerdir. Bu tür terimler, nesnel olmadıkları ve anlam belirsizliğine yol açtıkları gerekçesiyle reddedilmelidir. Bu konuda Rudolf Carnap bu terimleri kullanmak yerine daha açık ifadelerle yer vermek gerektiğini belirtir. Söz gelimi “bu” yerine belirli bir betimleme, “ben” yerine isim, “şimdi” yerine açık-seçik bir zaman aralığı ve “burası” yerine coğrafi konumun verilmesini ve protokol terimlere dönüştürülmesi gerektiğini dile getirir (Altnörs, 2000: 14-15). Çünkü gündelik dilde kullanılabilen bu terimler, anlamı bağlama sıkıştırdığı için bilimsel dilde kullanışlı değildirler.

anlama atıfta bulunurlar (Reichenbach, 1993: 193). Örneğin iki kişi “Güneş doğudan doğar.” önermesini söylediklerinde aslında aynı şeyi dile getirmiş olurlar. Bu önerme güneşin dünyadaki konumuna göre doğudan doğduğunu ifade etmektedir ki bu önerme olgusal bir içeriğe sahip olup geçerliliği deneyim aracılığıyla denetlenebilir. Ancak her ikisi de “Ben güneşin doğudan doğduğunu düşünüyorum.” dedikleri takdirde farklı şeyleri söyledikleri anlamına gelir. Çünkü her ikisi de farklı bireyler olarak kendi kanaatlerini ifade etmiş olurlar. Biri güneşin doğu yönünde doğduğunu ima ederken diğeri ise bilimin ve aydınlanmanın doğu dünyasına ait olduğunu ifade etmiş olabilir. Böylece kendine yollamalı belirti türünden bir ifadeyi kullanmış ve sadece öznel bir yargıyı dile getirmiş olurlar.

Reichenbach’a göre “yapmalı” sözcüğü ahlaki anlamda kendine-yollamalı belirti türündendir ve bu husus etiğin bilimsel felsefe açısından çözümlenmesinde çok önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle de ahlaki buyruklar, istençsel niteliktedir ve bireysel anlamda kişinin istençsel kararlarını dile getirir. Bu durum herkesin kendi ahlaki buyruğunu dilediği şekilde oluşturabileceği anlamına gelmektedir. Kişi kendi istencinin niteliğine göre ahlaki kurallarını oluşturabilir ve başkalarının da buna uymasını isteyebilir. Ancak böyle bir şeyi yapmaya hakkımız var mı? Yani başkalarının bize ait ahlaki buyruklara uymalarını isteyebilir miyiz? Başkalarının kendi koydukları buyrukları varken neden kendi istencimizle oluşturduğumuz ahlaki buyruklara uymalarını isteyelim? Bu bir anarşi doğurmaz mı? Reichenbach’a göre böyle bir sonucun çıkması mümkün değildir. Çünkü ahlaki buyrukların istençsel olduklarını dile getirmek, herkesin kendi kafasına göre davranması anlamına gelmemelidir. Reichenbach, herhangi bir şüpheye mahal vermemek adına etik anlayışının anarşizmle karıştırılmamasını istemekte ve herkesin canı nasıl istiyorsa öyle davranabileceği gibi bir düşünceyi savunmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda şöyle bir demokratik ilke üzerinde uzlaşabilirlerse problemlerin çözüme kavuşabileceğini savunmaktadır: “Herkes kendi moral buyruklarını oluşturmakta ve bu buyruklara başkalarının uymasını istemekte serbesttir.” (Reichenbach, 1993: 194 - 197).

Reichenbach, bu demokratik ilkenin herkesin kendi istencine güvenmesi gerektiğine dair düşüncesini açıkça ortaya koyduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte bu ilkeyle herhangi bir çelişkiye düşmediğini iddia ederek konuyu bir örnek üzerinden açıklamaya çalışır. Buna göre çok odalı bir evde yaşadığımızı düşünelim. Bize “Evinizde ihtiyaç fazlası oda varsa evsizlere verilmelidir.” buyruğu emredildiğinde buna cevap olarak “Kimse evini başkasına açmak zorunda değildir.” karşılığını verebiliriz. Karşı taraf kendi isteğini uygulamak için gerekirse halk

oylamasına gidebilir ve buyruğunu yasa haline getirerek hükümetin gücünü arkasına alabilir. Ancak buyruğa iptal davası açılmasının da önüne herhangi bir engel koymaz ve bizim bu eylemi yerine getirmemiz için herhangi bir müeyyide uygulamaz. Yani başkası bize belli direktifler yöneltebilir ancak buna itiraz edebilme ve uymama hakkımızı da bizden gasp etmez. Reichenbach'a göre demokrasinin olumlu tarafı da budur. Başkasının bizim buyruklarımıza uymasını isteyebiliriz, ancak bize itiraz edilmesini engelleyemeyiz. Bu konuda karşı tarafın itiraz etme hakkını güvence altına almamız gerekir (Reichenbach, 1993: 197). Bununla birlikte Reichenbach ortaya koyduğu demokratik ilkenin niteliği hakkında da şunları dile getirir:

Ben koyduğum ilkeyi salt akıldan çıkarmıyorum; bir felsefenin sonucu olarak da ortaya koymuyorum. Ben sadece tüm demokratik ülkelerin politik yaşamlarının temelini oluşturan bir ilkeyi dile getiriyor ve ilkeye olan bağlılığımla çağımın bir ürünü olduğumu gösterdiğimi biliyorum. Ama görüyorum ki, bu ilke bana kendi istencimi yayma ve büyük ölçüde izleme olanağı sağlamaktadır. Bu nedenle ilkeyi moral bir buyruk olarak benimsiyorum. Ama bunun tüm toplum biçimleri için geçerli olduğu iddiasında değilim; öyle ki demokratik bir geleneğin ürünü olan ben, değişik bir gelenek içine konacak olsam, ilkemi değiştirmekten kaçınmam (Reichenbach, 1993: 197-198).

Reichenbach'a göre bu ilke hayatımızı ona göre düzenlememiz gereken veya ahlaki bir öğretiye kaynaklık eden bir aksiyom değildir. Sadece fikrîsel tartışma ve çatışmaya aktif olarak katılmayı bildiren bir çağrıdır. Herkesin kendi istencine göre oluşturduğu ahlaki buyrukları vardır. Reichenbach'a göre herkes bir grup ortamında (parti, sendika, dernek ve sınıf içindeki öğrenci grupları vb. gibi) kendi istencini savunabilmeli ve bu konuda tartışmaktan kaçınmamalıdır. Böyle bir ortamda kişi, başkalarının ahlaki buyrukları karşısında kendi ahlaki buyruklarının ne konumunda olduğunu ve grubun istenciyle uzlaşmayı bizzat yaparak ve yaşayarak öğrenir. Bu bağlamda Reichenbach'a göre bireylerin karşılıklı uzlaşma ve uyum çabaları toplumun etik konusundaki yaklaşımını belirlemektedir (Reichenbach, 1993: 198 - 200).

Kısacası Reichenbach, bireysel olarak oluşturduğumuz ahlaki buyrukları sosyal gruplarda görüşüp tartışabileceğimizi ve bunun sonucunda bir uzlaşma gidebileceğimizi ifade etmektedir. Bu uzlaşımın ise toplumun ahlaki niteliğini oluşturduğunu düşünmektedir. Bununla beraber istencimizi takip ederken mutlak bilgi ve bir hayal olarak gördüğü "Evrensel Ahlak Yasası"nın peşinde koşmamamız gerektiğini de dile getirmektedir. Çünkü Reichenbach'a göre spekülâtif felsefe mutlak doğruluğun arkasında koştuğu gibi mutlak etik ilkeler oluşturma çabasına da girişmiştir. Ancak bilimsel felsefe mutlak etik ilkelerin peşinde koşmaz. Çünkü ahlaki ilkeler, bilgisel bir temele sahip olmayıp tamamen istençlerimizin ürünüdür.

Bu ilkeler geçerliliklerini bilişsel temelden sağlamazlar, daha çok kişi ve toplulukların istençleri sayesinde elde ederler. Ahlaki kurallar, insanlar istediği için ve başkalarının bu kurallara uymalarını gerekli gördükleri için vardır (Reichenbach, 1993: 201-203).

Neticede Reichenbach, bilimsel felsefenin bir sonucu olarak buyrukçu etik anlayışının bu şekilde oluşturulabileceğini iddia etmektedir. Bu fikriyle etiğin bilişsel bir temelin aksine istençsel bir zeminde kurulması gerektiğini ifade ederek, bilişselci olmayan bir tavır takınmaktadır. Bununla birlikte Reichenbach, sadece etik yargıların buyruksal bir niteliğe sahip olduğu düşüncesiyle yetinmemekte, bunların ayrıntılı bir analizini de vermenin mümkün olabileceğini düşünmektedir. Çünkü böyle bir çözümlemenin ahlaki yargıların doğasını daha belirgin kılmak anlamına geldiğini düşünmektedir.

2.3. Etik Yargıların Doğası

Reichenbach, etik yargıların yapısına dair bir çözümlemenin iki biçimde mümkün olduğunu dile getirir. Bunlardan ilki “anlatımsal” (*expressive*) form diğeri ise “bildirimsel” (*declarative*) formdur. Anlatımsal formda “yapmalı” ifadesi konuşmacının istençsel ifadesini ortaya koyar, daha doğrusu bir buyruğa göndermede bulunur. Örneğin “Burada sigara içilmemeli.” cümlesi “Sigara içme!” direktifine göndermede bulunarak konuşmacının isteğini dile getirir (Reichenbach, 1978c: 474).

Bildirimsel formda ise etik bir ifade, konuşmacının istençsel durumu hakkında bildirim niteliğinde bir ifade olarak tanımlanır. Ancak bildirimsel formda “yapmalı” buyruğu, konuşmacının dileğine bağlı bir durumunu ön plana çıkarır. Söz gelimi “Burada sigara içilmemeli!” ifadesi, “Ahmet Bey burada sigara içilmemesini istiyor.” cümlesine göndermede bulunur ve konuşmacının etkisinin daha fazla olduğu rahatlıkla fark edilebilir (Reichenbach, 1978c: 474).

Bu durumda gerek anlatımsal gerekse bildirimsel formda konuşmacının istencini ortaya koyduğu açıktır. Aralarındaki fark “-malı,-meli” formundaki bir ifade, anlatımsal biçimde bir buyruk olarak tezahür ederken, bildirimsel biçimde ise konuşmacının bizzat kendi isteğini ortaya koyması ile ilgilidir.

Buna ek olarak Reichenbach istençsel yorumun aksine, bilişsel bir yapıya sahip olan “bağlantısal/ilişkisel” (*relational*) yorumlamadan da bahsetmektedir. Bağlantısal yorumlamada “yapmalı” buyruğu mantıksal veya fiziksel bir gerekliliği

ifade eder. Daha doğrusu bu anlayışa göre ahlaki ifadeler, ne buyrukların ne de istencimizin bir dışavurumudur. Aksine tamamen fiziksel veya mantıksal sonuçların oluşturduğu bir gerekliliğin neticesi olarak ortaya çıkarlar. Sözelimi “Burada sigara içilmemeli!” kuralının ülkenin yüksek mahkemesi tarafından verildiğini düşünelim. Bu durumda “Yüksek mahkeme, burada sigara içmeyi anayasaya aykırı bulmuştur. Bu nedenle de yasaktır.” ifadesine göndermede bulunur. Bu nedenle sigaranın yasak olması ile ilgili buyruğu artık istencimizin bir ifadesi değil, dış etkenlerle belirlenmiş bir buyruk olarak değerlendirmek zorundayız. Çünkü buradaki buyruk, sadece konuşmacı için değil mantıksal ve fiziksel süreçlerde olduğu gibi herkes için bağlayıcı bir etkiye sahiptir (Reichenbach, 1978c: 475).

Ancak Reichenbach, istençsel yorumlama karşısında bağlantısal yorumlamanın kusurlu ve eksik olduğu düşünmektedir (Reichenbach, 1978c: 475). Bu iddiasını kanıtlamak için de bağlantısal yorumlamanın daha net bir şekilde sunulması gerektiğini öne sürer. Şöyle ki V’yi bir değerler kümesi olarak kabul ettiğimizi düşünelim. Bu durumda şöyle bir yargıya varabiliriz: “V kümesindeki bir değer, A eylemine yol açar.” veya “A eyleminin saiki V kümesindeki bir değerdir.” Reichenbach’a göre bu ifadeler farklı şekillerde yorumlanabilir. Sözelimi A eylemi, V kümesindeki değerler başka kümelerdeki değerlerden daha önemli olduğu için ona tabii olur veya uzun vadede A eylemi V kümesi tarafından güdülenir. Reichenbach’a göre şayet bu koşullar gerçekleşirse A eyleminin V değerler kümesine göre hareket ettiği sonucuna ulaşırız. Ancak bu durumda şöyle bir soru ortaya çıkar: V değerler kümesi tam olarak nedir? Reichenbach, V’nin genel kabul görmüş değerlerden oluşan bir küme olarak sayılabileceğini iddia eder (Reichenbach, 1978c: 475). Ancak bağlantısal yorumlama açısından değerlendirildiğinde bu kümenin belirsiz ve göreceli olduğunu düşünür. Çünkü yukarıda zikredildiği üzere bağlantısal yorumlamada, mantıksal veya fiziksel sebepler neticesinde insanlar ahlaki bir davranışı gösterirler. Bu nedenle de herkesin uyması gereken bir değerler kümesi olduğu varsayılmaktadır. Ancak Reichenbach buna karşı çıkar ve herkesin nihai anlamda aynı değerler kümesine göre davranmasının imkânsız olduğunu ifade eder. Söz gelimi bütün dinler, kültürler veya ideolojiler kendi mensuplarına değerler ve tercih kümeleri sunmaktadırlar. Bu husus değerlerin din, kültür veya ideolojilerin çeşitliliğine göre farklılık gösterebileceği anlamına gelmektedir. Örneğin bir din için yasak olan bir eylem başka dinler için emir olabilmektedir. Bir kültürde hoş görülen bir adet başka bir yerde toplumdaki dışlanma sebebi olarak kabul edilebilmektedir. Bu durumda değerlerin göreceli olması söz konusu olduğundan farklı sınıflara mensup insanların ortak değerlere göre davranması imkânsız olacaktır. Kısaca

bağlantısal yorumlama evrensel bir değerler kümesini varsayarken Reichenbach bunun imkansızlığını savunmaya çalışır. Bir hayal ürünü olarak gördüğü evrensel değerler kümesinin etik tartışmalarda geçerli olmayacağını öne sürer (Reichenbach, 1978c: 477).

Reichenbach, bağlantısal yorumlamaya yönelik itirazını sürdürür ve mantıksal bir çıkarımın bir eyleme neden olamayacağını ispatlamak amacıyla bağlantısal yorumu şöyle bir akıl yürütme formuna sokmaya çalışır:

1) Şayet V, değerlerimizin kümesiye o zaman A eylemini yapmak durumundayız

2) V, değerlerimizin kümesidir.

3) O halde A eylemini yapmamız gerekir.

Bağlantısal yorumu savunan biri (3) önermesinden A eylemini yapmamız gerektiğini ve bunun da yukarıdaki mantıksal çıkarımın sonucu olduğunu iddia edebilir. Ancak Reichenbach buna karşı çıkmakta ve (3)'ü kabul etmek için bunun buyruk türünden bir ifade olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü ona göre ancak bir buyruk, ahlaki eyleme neden olabilir. (3)'ün ise aslında "A'yı yap" buyruğuna işaret ettiğini belirtmektedir. "Peki 'A'yı yap' buyruğunu bilişsel bir çıkarım olarak kabul edebilir miyiz?" sorusuna ise Reichenbach'ın cevabı açıkça "Hayır"dır. Çünkü ona göre (3) her ne kadar önerme formunda olsa da, özünde bir buyruk şeklinde tezahür etmektedir. Dolayısıyla A eylemini gerçekleştirmemiz bilişsel bir çıkarım değil aksine bilişsel olmayan bir sonuçtan, bu önermenin emir kipine delalet etmesinden kaynaklanmaktadır (Reichenbach, 1978c: 478).

Başka bir deyişle "A eylemini yap!" buyruğu bilişsel süreçlerden çıkarılabilir mi? sorusuna Reichenbach olumsuz bir cevap vermektedir. Çünkü buradaki "A eylemini yap!" buyruğu her ne kadar (3)'teki mantıksal bir çıkarım olarak görülse de emir kipinden bir ifade olduğundan bilişsel bir nitelik taşımamaktadır. Filozofun burada dikkat çekmek istediği konu mantıksal akıl yürütmeden hareketle ulaşılan sonucun aslında buyruk türünden bir ifade olarak anlaşılması gerektiğidir. Çünkü ona göre bir önerme ahlaki eyleme yol açamaz. Ancak bir buyruk eylemin oluşmasına neden olabilir. Reichenbach açısından bu husus bilişselci olmayan yorumun özünü oluşturmaktadır (Reichenbach, 1978c: 478-479).

Kısacası bağlantısal yorumlamada belirtildiği gibi fiziksel veya mantıksal sonuçların oluşturduğu bir gerekliliğin neticesi olarak herkesin uyması gereken değerler kümesi yoktur. Aksine her oluşumun kendine özgü oluşturduğu değerler vardır ve herkes için göreceli bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda mantıksal bir

çıkarmın bir eyleme neden olması söz konusu değildir. Ancak bu çıkarım bilişsel olmayan bir nitelik taşırsa, yani buyruksal bir yapıya sahip olursa insan eylemine yön verebilir. Reichenbach bilişsel olmayan etiğin bu şekilde kurulabileceğini düşünmektedir.

Diğer taraftan Reichenbach'a göre nasıl ki bilimsel felsefe, buyrukçu bir etik anlayışını mümkün kıldıysa aynı şekilde ahlak felsefesinde önemli bir sorun olan özgür irade problemine de bir çözüm önerisi getirebilir. Başka bir deyişle mantıkçı ampirist tavrını sadece buyrukçu etik anlayışını oluştururken değil bir diğer problem olan özgür irade sorununa da yansıtmıştır. Bu yansıtmanın ne gibi ayrıntılar içerdiği ve ne tür sonuçlar doğurduğu da şimdi tartışılacaktır.

2.4. Özgür İrade Problemi

Felsefe tarihinde en eski ve zor problemlerden biri olarak karşımıza çıkan özgür irade problemi, hemen hemen her dönemde filozofları meşgul etmiş ve ciddi manada üzerinde kafa yorulmuştur (Mengüşoğlu, 1982: 31). Bu problem determinist bir evrende, her şeyin bir önceki nedenler tarafından kesin bir şekilde belirlendiği bir anlayışta, insanın özgür olup olmadığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Kimi filozoflar determinizmi kabul edip insan iradesini inkâr ederken kimileri de özgür iradeye yer açmak için determinizmi inkâr etme yoluna başvurmuşlardır. Bu durum göz önüne alındığında Reichenbach'ın ikinci yolu tercih ettiği görülmektedir.

Determinizm, neden-sonuç ilişkisinin zorunlu olduğu ve evrendeki her şeyin birbirine katı bir şekilde bağlı olduğunu dile getiren bir kavramdır. Determinizmde tesadüflere asla yer yoktur ve bir cismin parametreleri hatasız bir şekilde bilinebilirse gelecekte de bu cismin hangi pozisyonda olduğu kesin ve net bir şekilde tespit edilebilir (Yıldırım, 1991: 147). Bu bağlamda determinizm bir saat gibi işleyen ve her şeyin belirlenime tabii olduğu mekanik bir evren modelini bize sunmaktadır. Bu husus insan davranışının da determinizme bağlı olduğunu akla getirmektedir. Zira her olay kendinden önceki bir neden tarafından belirlenime tabii tutuluyorsa, insan davranışının da fizikteki bir olay gibi kesin bir şekilde önceden belirlendiği anlamına gelir. Dolayısıyla determinizmde irade ve eylemler önceden belirlenmişse bu konuda bir özgürlükten bahsetmek mümkün değildir (Reichenbach, 1978b: 431). Başka bir deyişle determinizme göre şayet evren deterministik bir yapıda ise onun bir parçası olan insan da her şeyiyle bu zincirin halkası olması gerekir. Nitekim insanın biyolojik veya psikolojik davranışları gibi ahlaki eylemleri de doğa yasası tarafından belirlenmiştir. Bundan ötürü determinizmin kabul edilmesi

durumunda özgür irade bir yanılsama ve safsatadan ibaret olacaktır (Özlem, 2017: 40-41).

Ancak Reichenbach'ın gözünde determinizm düşüncesi, modern fizikteki çalışmalar neticesinde ciddi sarsıntılar geçirmiştir. Kuantum fiziğindeki önemli bir kavram olan “Belirsizlik İlkesi”nin ortaya atılması ona göre determinizme sert bir darbe vurmuştur. Alman fizikçi Werner Heisenberg (1901-1976) tarafından geliştirilen belirsizlik ilkesine göre atom altı parçacıkların dünyasında bir belirlenim değil aksine belirsizlik bulunmaktadır. Normalde determinizme göre bir atom altı parçacığının konumu belirlendiğinde onun momentumu da kesin olarak bilinebilir. Ancak belirsizlik ilkesine göre bir parçacığın konumu belirlenirse momentumu belirsiz kalmakta, momentumu belirlenirse konumu belirsiz kalmaktadır. Gerek konum gerekse momentumun belirsiz kaldığı durumlarda belirlenim imkânsız olduğundan kesin ve net bir şey söylenemez; sadece olasılık türünden değerler verilebilir. Bu nedenle atom altı dünyada determinizm (belirlenim) yerine indeterminizm (belirsizlik) hakim olmakta, evrenin mekanist-determinist yorumu yerini olasılık kurallarının geçerli olduğu bir evren modeline bırakmaktadır (Adıvar, 1987: 458).

Reichenbach, modern fiziğin bir sonucu olarak indeterminist bir temelde özgür irade probleminin bir çözümünün verilebileceğini düşünmektedir. Determinizmin ise böyle bir çözümü barındırabilecek niteliklere sahip olmadığını savunmaktadır.⁷ Ancak bu çözüm önerisine geçmeden önce özgürlük ve determinizm arasındaki çatışmanın zaman zaman bazı filozoflarca giderilmeye çalışıldığına değinmektedir. Filozofumuz bunların ilkine Kant'ın özgürlük problemine dair çözümünü örnek vermektedir. Nitekim Kant özgürlüğü doğa yasasının sınırlarından çıkarmak istemiş ve ahlak yasasının olmazsa olmaz bir elamanı olarak formüle etmeye çalışmıştır. Kant'a göre aklın idelerinden biri olarak özgürlük, ahlak yasasının varoluş nedenidir ve kendisine ancak ahlak yasasında meşru bir zemin bulabilmektedir (Kant, 2001: 24). Buna mukabil özgürlük, nesnel gerçekliği deneyimle elde edilemeyen bir idedir ve bu yüzden de doğa yasasının bünyesinde

⁷ Reichenbach'a göre sentetik a priori fikrinin bilimsel dayanaklarından biri de determinist karakterdeki nedensellik anlayışıdır. Ona göre Newton Fiziğinin felsefe üzerindeki etkisinin bir sonucu olarak determinizm, sentetik a priorinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Reichenbach, 1993: 110). Kendisi determinizmin Kant tarafından idealize edildiğini savunarak şu ifadelere yer vermektedir: “Aslında, Kant'ın felsefe sistemi, mutlak uzay, mutlak zaman ve doğanın mutlak belirleyiciliği gibi kavramları içeren bir fizik temeli üzerine oturtulmuş ideolojik nitelikte bir üst-yapı olarak yorumlanmalıdır.” (Reichenbach, 1993: 38). Bu sebeple determinizmin Reichenbach tarafından makul olarak görülmesi mümkün değildir.

değerlendirilemez. Bu nedenle doğa yasasının belirleniminde olmayan ve aklın yasalarına göre hareket edilebilen bir ortamda ortaya çıkabilir (Kant, 2002: 78). Yani insanın özgür olabilmesi için doğa yasasının belirleniminden çıkıp ahlak yasasının sınırlarına girmesi gerekir.

Başka bir deyişle Kant evrendeki determinizmi kabul ederek insanın doğal yönünün bu sistemin bir parçası olduğunu belirtir. Bu yönüyle insan özgür değildir, çünkü determinizme uymak zorunda olan bir varlıktır. Diğer taraftan insanın akıllı bir varlık olarak ahlak yasasının bir parçası olduğunu dile getiren Kant, burada da özgür olmak zorunda olduğunu ifade eder. Böylece insanın hem doğa yasasına hem de ahlak yasasına bağlı olduğunu belirterek insanın düalist yapısına işaret eder. Ona göre insan, doğa yasasıyla bir dışsal belirlenime tabidir, ancak ahlak yasasında ise bir otonomiye sahiptir ve özgürdür (Özlem, 2017: 41-42). Böylece Kant ortaya koyduğu bu fikirlerle, hem determinizmi kabul etmekte hem de özgürlüğü determinizmin sınırlarından çıkarıp ahlak yasasının kapsamında değerlendirerek özgür irade problemine bir çözüm getirmeye çalışmaktadır.

Reichenbach'a göre determinizm ile özgür iradeyi yumuşatmaya yönelik çabaların bir diğeri de Spinoza tarafından gösterilmiştir. Spinoza'ya göre sadece kendi doğası nedeniyle var olan ve kendi eylemlerini sadece kendisi belirleyen kişi mutlak anlamda bir özgürlüğe sahiptir. Dışsal bir etki sonucunda var olan veya bu etki nedeniyle zorunlu olarak eylemlerini gerçekleştiren kişi ise özgür değildir (Spinoza, 2011: 28). Bu durumda Spinoza'ya göre sadece Tanrı mutlak bir özgürlüğe sahiptir. Çünkü kendi nedenini kendinde barındırır ve herhangi bir dışsal etki nedeniyle bir zorunluluğun etkisinde değildir (Spinoza, 2011: 48). İnsan ise dışsal etkilere maruz kaldığı ve determinizmin bünyesinde olduğu için özgür değildir. Peki, gerçekte özgür olmamasına rağmen insandaki özgürlük hissini temel kaynağı nedir? Spinoza bu soruya şöyle bir cevap verir:

Sözgelimi insanlar kendilerinin özgür olduğunu sandıklarından yanılırlar. Bu sanının tek dayanağı, insanların kendi eylemlerinin bilincinde oldukları halde, bu eylemleri belirleyen nedenleri bilmemeleridir. Demek ki, onların özgürlük fikri, kendi eylemlerinin nedenini hiç bilmemeleridir. İnsanın eylemlerinin iradeye bağlı olduğunu söylemeleri ise bir laf kalabalığıdır, çünkü bu söze dair hiçbir fikirleri yoktur (Spinoza, 2011: 122).

Buna karşılık seçimlerinin nedenlerini bilen, onlara ilişkin gerçek bilgiye sahip olan ve aklın rehberliğine inanan kişi, içsel doğasının etkisinde olduğu için özgürdür (Coşkun, 2016: 154). Spinoza açısından özgür birey, aklın ilkelerine göre hareket edebilen ve arzularını tanıyıp onları kontrol edebilen kişidir. Aynı zamanda aklın rehberliğine uyduğu için de erdemlidir (Aşar, 2017: 29-30). Bu nedenle

Spinoza'ya göre insan, rasyonel yönünü kullanıp arzu ve korku gibi duygulanımların etkisine girmedeği müddetçe determinizme rağmen bir özgürlüğe sahiptir.

Reichenbach, sistemindeki tutarlılık açısından Spinoza'nın bu açıklamalarını Kant'ın çözümünden daha başarılı bulmaktadır. Bununla beraber bireysel olarak tek tek filozofların görüşlerini tartışmaktan veya karşılaştırmaktansa özgür irade problemini genel olarak incelemek istediğini belirtir. Bunun için de bu problemin teorik ve pratik olmak üzere iki farklı yönünü birbirinden ayırmak gerektiğini ifade eder. Özgürlük probleminin pratik yönü ampirik verilere dayanarak ortaya çıkmaktadır. Reichenbach'a göre bu husus sıklıkla günlük hayatta veya hukuki durumlarda tezahür edebilmektedir. Sözelimi biri arkadan bağlamadıkça kolumuzu kaldırmakta ya da sigara içip içmemekte özgür olduğumuzu biliriz. Ancak çoklu kişilik bozukluğuna sahip birinin sık sık farklı kişiliklere bürünmesini özgür irade çerçevesinde değerlendirmek imkânsızdır. Çünkü kendi iradesiyle değil ruhsal bir hastalık sebebiyle bu davranışları işlemektedir (Reichenbach, 1978b: 432).

Bu bağlamda Reichenbach, özgür iradenin var olup olmadığının ampirik verilerle tespit edilebileceğini varsaymaktadır. Ancak her ne kadar durum böyle olsa da özgür irade probleminin teorik olarak çözüme kavuşturulmasını pratik çözümünün bir ön koşulu olarak görmektedir. Bu amaçla teorik çözümün, pratik çözümle başlayan mantıksal düşünme yolları ile yapılması gerektiğini ifade eder. Ancak Reichenbach özgürlüğe dair bu teorik probleme yönelik bir çözümün, determinizm varsayıldığı sürece imkânsız olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle teorik çözümün, determinizm ve indeterminizmi analiz ederek karşılaştırmak ve indeterminizmin daha tutarlı olduğunu tespit etmekle mümkün olduğunu öne sürmektedir. Zaten asıl amacının bu çözümü vermek olduğunu dile getiren Reichenbach, bu konuda şu cümlelere yer verir: "Kısacası özgür iradenin teorik probleminin, deterministik düşüncenin yerini olasılıksal değerlendirmelere bırakılırsa çözülebileceğine inanıyoruz." (Reichenbach, 1978b: 433).

Reichenbach, özgür irade probleminin determinizmi saf dışı bırakılarak olasılıkcı bir nedensellik anlayışı temelinde bir çözüme kavuşulabileceğini iddia etmektedir. Bu maksatla determinizm ve indeterminizm arasındaki farktan yola çıkarak özgür irade problemini analiz etmek istemektedir. Bunun için öncelikle özgürlük problemini, özgür eylem ve özgür olmayan eylem ile özgür irade ve özgür olmayan irade olarak iki farklı kategoride çözümlenmektedir (Reichenbach, 1978b: 433-436). Reichenbach'a göre yalnızca özgür irade ile özgür eylem birleştirilirse tam özgürlüğe sahip olabiliriz. Diğer tüm kombinasyonlarda özgürlüğümüz, ya

belirli bir dereceye kadar vardır ya da hiç yoktur. Ona göre özgür irade ile özgür eylem arasında bir nedenselliğin var olduğu kesindir. Bir eylemi özgür olarak adlandırdığımızda, bu eyleme nedensel olarak bir iradenin etki ettiğini dile getirmek isteriz (Reichenbach, 1978b: 439). Çünkü irade veya isteme meydana gelmediğinde, özgür eylem gerçekleşme olasılığına sahip değildir. Başka bir ifadeyle özgür bir eylemin ön koşulu, bir irade tarafından seçilmesidir. Bu iradenin özgür olması ve sebep olduğu eylemin de özgür olması gerekir. Bu yüzden Reichenbach'ın özgürlük problemini analiz etmek için bahsettiği kombinasyonları açıklamak gerekir.

Reichenbach'a göre eğer bir B eylemi, bir iradeye nedensel olarak bağlıysa bu eylem özgürdür. Örneğin, kolumuzu kaldırmak istersek bunu rahatlıkla yapabiliriz. Eğer kolumuzu kaldırmama iradesine sahip olursak, bu sefer kolumuzu kaldırmamayı aynı şekilde rahatlıkla gerçekleştirebiliriz (Reichenbach, 1978b: 470). Burada kolumuzu kaldırma eylemi, kolumuzu kaldırma isteğine nedensel olarak bağlı olduğu için özgür olmak durumundadır.

Reichenbach'a göre özgür olmayan eylem ise şöyle tanımlanabilir: Şayet bir B eylemi, bir iradeyle aralarında bağlantı yok ise özgür değildir. Yani irade ve eylem arasında nedensel bir ilişki yoksa eylemin özgürlüğünden bahsedilemez. Örneğin bir kuleden atladığımızda bir süre sonra havada sabit olarak kalmak isteyebiliriz. Ancak bu durumda havada kalma isteğimizin düşme eylemi üzerinde hiçbir etkisi olmadığını fark ederiz. Çünkü yerçekimi yasası nedeniyle istenen olay fiziksel olarak imkânsızdır (Reichenbach, 1978b: 470).

Reichenbach, eylemlerin hangi durumlarda özgür olduklarına dair bu çözümlemesinden sonra bu sefer irademizin özgür olma koşullarına değinmektedir. Ona göre eğer bir V iradesi, başka bir iradeden önce gelmesi mümkünse özgür olmak durumundadır. Örneğin yarın çalışmak yerine bugün çalışmak isteyebiliriz. Gelecek yılda neler yapacağımıza yönelik irademizi de aynı şekilde başka iradelerle değiştirebiliriz. Bu nedenle isteklerimizi değiştirebilme konusunda serbest olduğumuz için özgür bir iradeye sahibizdir (Reichenbach, 1978b: 470).

Reichenbach'a göre bir iradenin özgür olmaması, bu irade dışında başka bir seçeneğimiz olmadığı zaman ortaya çıkar. Örneğin, hipnotik telkin altında irade özgür olamaz. Aynı şekilde uyuşturucu ve alkol bağımlılığı ya da sigara tiryakiliği nedeniyle iradenin saf dışı kaldığı görülür (Reichenbach, 1978b: 471). Çünkü uyuşturucu veya alkol krizine giren birinin alkol ya da uyuşturucu kullanma veya kullanmama konusunda özgür bir seçim yapmasını bekleyemeyiz. Burada gerçek manada bir özgürlükten ziyade bir bağımlılık ve irademiz dışındaki bir olayın

etkisinde kalma söz konusudur. Bunların etkisinde kalmış birinin iradesi de özgür olmayacaktır.

Daha önce belirttiğimiz gibi Reichenbach'a göre bu kombinasyonlardan sadece özgür irade ve özgür eyleme sahip olduğumuz müddetçe gerçek manada özgürlükten bahsedebiliriz. Yani özgür eyleme etki edecek bir özgür irade olduğu zaman ve bunlar birbirine olasılıksal bir nedensellik bağıyla bağlı olduğu takdirde gerçek anlamda bir özgürlük meydana gelebilir. Örneğin “Futbol maçını izlemeye karar verme.” iradesine A, “Futbol maçını izleme.” eylemine B diyelim ve aralarında determinist bir bağlantı olduğunu düşünelim. Bu durumda A iradesi ortaya çıktığı vakit B eyleminin zorunlu olarak gerçekleşmesi gerekir (Gerçi A iradesinin de başka sebepler tarafından belirlenebildiği gerçeği unutulmamalıdır). Reichenbach ise aralarında böyle zorunluluk olmadığını düşünür ve A iradesine sahip olmamıza rağmen B eylemini gerçekleştirmekten vazgeçebileceğimizi dile getirir. Çünkü aralarında determinist bir ilişki varsayıldığı vakit özgürlüğünün tehlikeye gireceğine kanaat getirir. Bu nedenle A ile B arasında olasılıksal bir nedenselliğin olması gerektiği sonucuna varır. Bu durumda A iradesine sahip olduğumuzda yüksek olasılıkla B eylemini yapacağımız anlamına gelir. Ancak B'yi yapmayacağımıza dair düşük olasılık da akılda tutulmalıdır.

Bununla birlikte Reichenbach'a göre determinizmin sınırları içinde bir eylemin öngörülebilir olması veya bilinmesi, onun özgür olmadığı anlamına gelmektedir. Böylece bir determinist, eylemin öngörülebilir olması ile özgür olması arasında sıkışıp kalmaya başlamaktadır. İşte olasılıkçı bir nedensellik anlayışı tam da burada üstünlüğünü ve kullanışlılığını göstermektedir. Çünkü bir eylemin hem öngörülebilir hem de özgür olmasını aynı anda sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir. Örneğin bir kişi X partisine üye ise yüksek ihtimalle bu partiye oy vereceği açıktır. Determinizme göre bu kişinin X partisine üye olması, onun zorunlu olarak bu partiye oy verme eylemini gerektirir. Bu nedenle oy kullanma eylemi, daha önce tahmin edildiği için bir belirlenime tabiidir ve özgür değildir. Ancak indeterminizme göre bu kişinin X partisine oy verme olasılığı yüksek olsa da yine de başka bir adaya oy verebilme olasılığı vardır. Bu nedenle her ne kadar yüksek olasılıkla öngörebiliyor olsak bile belirlenime tabii değildir ve bu kişinin eylemi özgürdür (Siitonen, 2018: 6). Bu bağlamda bir eylemi tahmin etmek determinizmde özgürlüğün ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanırken indeterminizm ise böyle neticeye mahal verilmemektedir.

Sonuç olarak Reichenbach, yaptığı mantıksal analizlerle determinist bir temelde özgür iradenin eylemi zorunlu olarak gerektirdiği fikrine karşı çıkarak bunu çürütmeye çalışmıştır. Reichenbach'ta determinist bir düzlemde değil de ancak olasılıkçı bir nedensellik anlayışıyla özgür iradenin mümkün olabileceği düşüncesi hakimdir.

Peki, gerçekten de durum böyle midir? Yani Reichenbach'ın iddia ettiği gibi indeterminizm temel alınarak özgür irade problemine bir çözüm getirilebilir mi? Açıkçası bu konuda Reichenbach'ın haklı olup olmadığı tartışmalı bir husustur. Çünkü Reichenbach ile aynı fikirde olmayan düşünürlerin sayısı azımsanmayacak derecededir. Söz gelimi zihin felsefesindeki çalışmalarıyla öne çıkan Amerikalı filozof John Rogers Searle (1932-) bu konuda farklı düşünen önemli filozoflardan biridir. Searle özgür irade problemini geleneksel metafizik bağlamda değil -tıpkı Reichenbach'ta olduğu gibi- bilimsel verilere dayanarak ele almak istemekte ve nörobiyolojik açıdan incelendiği vakit bu sorunun çözülebileceğini iddia etmektedir (Searle, 2019: 37).

Searle da Reichenbach gibi determinizm ile özgür irade arasında bir uyumsuzluk olduğunu ve bunların aynı anda savunulamayacağını altını çizmektedir. Ona göre “Özgürce” ve “İsteyerek” bir eylemi yapmak istiyorsak determinizme uygun olmayan bir sonuçla karşı karşıya oluruz. Çünkü determinizm, geçerli sebepler meydana geldiği takdirde iradenin zorunlu olarak ortaya çıktığını varsaymaktadır. Ancak Searle göre, irade nedenlere sıkı sıkıya bağlı bir unsur değildir. Çünkü nedenler istedikleri kadar güçlü olsunlar, irademizi belirleyebilecek bir nitelikte olamazlar. Söz gelimi X partisine oy vermek için yeterli nedenler olsa bile bunun zorlayıcı olmadığını, yine de Y partisine oy verebileceğini ifade etmektedir (Searle, 2019: 31). Bunun nedeni ise eylemi işlemeye karar verme ile eylemin işlenmesi arasında bir aralık bulunmaktadır ki bu aralıkta özgürlük kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda özgürlük bir aksiyomdur, hayatımızı devam ettirmemiz için var olan bir gerekliliktir, herhangi bir nedene zorunlu olarak bağlı olmayıp davranışlarımızın ön koşulu olmak durumundadır (Özcan, 2019: 18).

Determinizm ile özgür irade arasında bir çatışma olduğu konusunda Reichenbach ile hemfikir olan Searle, indeterminizm konusunda ise onunla aynı görüşleri paylaşmaz. Searle'a göre özgürlük probleminin çözümüne indeterminizmin katkıda bulunduğu söylenemez. Çünkü indeterminizm, evrenin temeline raslantısallığı da yerleştirmektedir. Bu durumu özgürlük bağlamında düşündüğümüz vakit olumsuz durumlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin “Bazı eylemlerimiz özgürce

ortaya çıkar.” ile “Bu eylemlerimiz rastlantısaldır.” yargıları birbirinden tamamen farklı ifadelerdir (Searle, 2019: 36). Bunları birbirine eşit olarak görmek açık bir çelişkiyi doğuracaktır. Bu durumda Reichenbach yukarıdaki örnekte “Futbol maçını izlemeye karar verme.” İle “Futbol maçını izleme.” arasına olasılığı yerleştirirken Searle ise böyle bir düşüncenin rastlantısallığı da var saymak anlamına geldiğini iddia etmekte ve tam manasıyla özgür bir eylemin ortaya çıkamayacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle kuantum mekaniği temel alınarak yapılmış mevcut özgür irade savunmalarını pek inandırıcı bulmamaktadır (Özcan, 2019: 19).

Ancak Searle özellikle 2007 ve sonrasındaki çalışmalarında indeterminizm ile ilgili bu görüşlerini değiştirmiştir. Ona göre şimdiye kadar bilinç ve özgür irade tartışmalarında kuantum indeterminizmi hiç kullanılmamıştır. Searle şayet kuantum indeterminizmini doğada mevcut tek indeterminizm çeşidi olarak kabul ettiğimiz vakit özgür irade problemini açıklamada dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir (Searle, 2019: 63). Ona göre şayet zihnimiz determinist bir sistemse o zaman eylemlerimiz önceden belirlendiği için özgür iradeye sahip olmayız. Ancak zihnimizde determinist ilişkiler var ise empirik bir olgu olarak özgür iradeye sahip olduğumuz anlamına gelir (Searle, 2007, s. 76). Çünkü eyleme karar verme ve eylemi işleme arasında bir aralık vardır ki özgürlük bu esnada ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Searle bu iki unsur arasında determinizmin gelemeyeceğini iddia eder. Bu nedenle indeterminizm varsayıldığı ve kuantum mekaniğinin de evrenin belirleyen yasaları içerdiği göz önüne alındığı zaman özgür iradenin ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu bağlamda Reichenbach irade ve eylem arasında determinist temeldeki bir nedensellik anlayışını kabul ettiğimiz takdirde özgürlüğün ortaya çıktığını iddia etmektedir. Searle ise özgürlüğü nörobiyolojik bir olgu olarak kabul etmekte ve özgürlüğü eylemin nedeni ile eylemin kendisi arasına koyarak bu ilişkilerin determinist bir temelde olduğu takdirde özgürlüğün ortaya çıktığını savunmaktadır.

Özcan’a göre aslında Searle, indeterminizmin özgürlüğe bir temel oluşturamayacağına dair düşüncesini sürdürmektedir. Fakat bu konudaki bazı bilimsel yorumların kendisine yardımcı olmasını ümit etmektedir. Bu nedenle (Reichenbach’ın savunduğu anlamda) indeterminizmi kabul ettiği söylenemez. Çünkü Searle hakkında determinist veya indeterminist olduğuna dair bir kanıya varmak zordur. Onun asıl ilgilendiği şey kendisine yardımcı olan ve gerçek olma olasılığı yüksek olan alternatifleri değerlendirmektir (Özcan, 2019: 24). Bu durumda indeterminizmi savunsun ya da savunmasın Searle’in, özgür irade problemine nörobiyolojik açıdan bakıldığında indeterminizmi makul bir alternatif olarak

gördüğü sonucuna ulaşabiliriz. Aslında Reichenbach fizikçi bir çevreden geldiği için kuantum mekaniğini ve indeterminizmi savunması, onun için hayati bir önem taşımaktadır. Nitekim bu konularla ilgili olarak da hatırı sayılır çalışmalara imza atmıştır. Searle ise dil ve zihin felsefesindeki çalışmalarıyla ön plana çıkmaktadır. İndeterminizmi ise sadece özgür iradeye imkân verebilen bir seçenek olarak gördüğünden bu konuda Reichenbach'tan ayrıldığını ifade etmek gerekir.

Diğer taraftan Reichenbach'ın hocası olan Max Planck'ın özgürlük problemi konusunda onun gibi düşünmediğini ifade etmekte fayda vardır. Fiziksel dünyaya determinizmin hüküm sürdüğünü kabul eden Planck, determinizm ve özgür iradenin birbirleriyle çelişmediğini ifade etmektedir. Çünkü aralarında yapısal ve niteliksel anlamda hiçbir ilişkinin bulunmadığını düşünmektedir. Planck'a göre sadece nedenleri önceden belirleyerek gelecekteki eylemlerimizi tahmin etmek olanaksızdır. Ona göre bu düşünce özgürlük için çok önemli bir kavram olan sorumluluğu ortadan kaldırmaktadır. Bundan ötürü insan davranışına determinizmin asla yön veremeyeceğini düşünmektedir. Planck, fizik dünyada hakim olan determinizm karşısında özgür iradenin imkanını savunabilmek için yeni bir alan yaratmaya çalışmaktadır. O da tıpkı Kant'ın yaptığı gibi özgürlüğü determinizmin sınırlarından çıkarıp ahlak yasasının bünyesinde değerlendirmek gerektiğini düşünmektedir. Ona göre determinizm ile özgür iradenin problemleri birbirinden çok farklıdır. İradenin özgür olması insanın kendi iç problemidir ve bunu sadece kendisi bilebilir; dışsal bir belirlenimden etkilenebilecek bir yapıda değildir. Bunun için de insanın özgür iradesi, ahlak yasasıyla mümkün olabilmektedir (Planck, 1987: 171-173). Buradan anlaşılıyor ki Planck özgürlük problemini, Reichenbach'ın iddia ettiği gibi nedensel ilişkilere dayalı olarak çözülebilecek bir sorun olarak görmemektedir.

Bu bağlamda Planck'ın özgür irade problemine yönelik bakış açısı Reichenbach'ın aksi bir yönde seyretmektedir. Çünkü Planck, Kant'ı andırıncasına özgürlük probleminin ancak nedensellik bağlantısının dışında çözüme kavuşabileceğini iddia ederken Reichenbach, indeterminizm üzerinden, yani nedensel ilişkilerde olasılığın hüküm sürdüğü bir çerçevede problemi çözmeye çalışmaktadır.

Aslında Reichenbach'ın özgür irade problemine yönelik bu yaklaşımıyla bilimsel felsefenin tipik bir örneğini ortaya koyduğunu ifade edebiliriz. Çünkü filozof, bilimsel felsefeyle felsefi problemlerin bilimsel veriler ışığında çözümlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Aynı şekilde ahlak felsefesinde uzun

yıllar boyunca tartışılmış olan özgürlük problemine de modern fiziğin ortaya koyduğu gelişmelerle bir çözüm getirilebileceğini düşünmektedir. Böylece spekülative veya metafizik felsefenin yüzyıllar boyunca bu problemi çözmekte yetersiz kaldığını, buna karşılık bu sorunun bilimsel felsefe tarafından ne kadar kolay bir şekilde çözülebildiğini ve bu nedenle daha üstün olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır.

2.5. Tartışma ve Değerlendirme

Reichenbach'ın etik anlayışı genel olarak göz önünde bulundurulduğunda onun için filozof, etiğin doğası üzerine araştırma yapmalı, etik yargıların ne türden nitelikler taşıdığını belirtmeli ve bu yargıların nasıl yorumlanması gerektiği üzerine çözümler yapmalıdır. Dikkat edildiğinde kendisi de ahlak kuramında bunu gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Aslında sadece o değil, diğer mantıkçı ampiristler de normatif etiğin sorunlarıyla ilgilenmemişler, ahlakın yapısını analiz etmeye çalışmışlar ve kaynağı üzerine kuramlar geliştirmişlerdir. Bu nedenle diğer mantıkçı ampiristlerle Reichenbach'ın etik anlayışını karşılaştırarak bir değerlendirmede bulunmak faydalı olacaktır.

Mantıkçı ampiristler arasında Reichenbach'a yakın olan filozoflardan Ayer ve Carnap'ı sayabiliriz. Şu farkla ki Ayer, etik ifadelerin duyguların bir dışı vurumu olduğunu iddia ederken, Carnap tıpkı Reichenbach gibi buyruksal olduğunu dile getirir. Carnap, ahlaki yargıların doğrulanabilirlik ilkesine göre çözümlendikleri takdirde ne analitik ne de sentetik önermeler sınıfına girdiği sonucuna varmaktadır. Bu nedenle ona göre bu yargıları gramer açısından buyruk niteliğindeki ifadeler olarak değerlendirmek gerekir. Bu ifadeler doğru ve yanlış değeri alamadıkları, dolayısıyla da bilişsel bir değer taşımadıkları için de sadece insan davranışları üzerinde etkili olabilir veya onlara yön verebilirler. Örneğin "Öldürmek yanlıştır." ifadesi "Öldürme!" buyruğu olarak anlaşılmalıdır. Bunu söylerken de karşımızdakine bilgi vermiyoruz, sadece onu bir konuda uyarılmış oluyoruz (Yaman, 1992: 30-31). Bu bağlamda Carnap'ın bu fikirleriyle Reichenbach ile aynı sonuca ulaştığı görülmektedir.

Aynı şekilde Ayer de Reichenbach ve Carnap gibi etik yargıların doğrulanabilirlik ilkesine göre çözümlendikleri takdirde herhangi bir anlama sahip olmadıklarının tespit edilebileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle ahlaki ifadeler metafizik yargılar gibi sahte önermelerdir. Ancak bu, onları tamamen anlamsız olarak kabul etmemiz gerektiği anlamına gelmez. Etik yargıların duygusal anlamları

vardır ve duygularımızı ifade etme işlevi görürler. Bu durumu Ayer, şu şekilde ifade etmektedir: “Bunlar duyguların arı anlatımlarıdır ve bu durumlarıyla doğruluk ve yanlışlık ulamı içine girmezler. Bunlar, bir acı çığlığının ya da bir buyruk sözcüğünün doğrulanamaz olduğu anlamda doğrulanamazlar, çünkü gerçek önermeler anlatmazlar.” (Ayer, 1998: 84). Bu durumda Ayer'in etik yargıların duygusal bir nitelik taşıdığını öne sürmekle Reichenbach ve Carnap'tan ayrıldığı görülebilmektedir.

Gerek Reichenbach gerekse Carnap ve Ayer'in tam karşısında ise Moritz Schlick'in etik anlayışı bulunmaktadır.⁸ Schlick diğerlerinin aksine doğrulanabilirlik ilkesine göre etik yargıların bilişsel bir değer taşıdığını düşünmektedir. Kendisi doğalcı etiği öne sürerek etiğin bilimsel bir temele dayandığını ve etik yargıların doğruluk değeri taşıyabileceğini iddia etmiştir. Etiği psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin bir türevi olarak gören Schlick, ahlak ile ilgili görüşlerini *Fragen Der Ethik (Etiğin Problemleri)* adlı kitabında dile getirmiştir. Ona göre etik yargılar olgusal ve empirik bir karakterdedirler. Bu nedenle dış dünyayı betimleyebilme özelliğine sahip olup bir bilgi sistemi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim kendisi felsefenin bilim niteliği taşımadığını ancak etiğin bir bilim olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir (Schlick, 1939: 1).

Bu bağlamda mantıkçı ampiristler içinde Reichenbach ile aynı görüşü paylaşan sadece Carnap bulunmaktadır. Ayer ise Reichenbach ile aynı yöntemle hareket etmekle birlikte etik yargıların duyguların bir ifadesi olduğunu düşünmektedir. Buna karşılık Schlick'in doğalcı etik anlayışı, Reichenbach'ın tam karşısında bulunmaktadır. Çünkü Schlick bilişselci, Reichenbach ise bilişselci olmayan bir meta etik kuram ortaya koymaktadır. Schlick, etiği bir bilim olarak düşünürken Reichenbach bilim veya bilgiyle temellendirmenin ya da bunlarla özdeş olarak kabul etmenin imkânsızlığını savunmaktadır. Aynı şekilde her iki filozof da doğrulanabilirlik ilkesinden hareket etmelerine rağmen Schlick etik yargıların anlamlı, Reichenbach ise anlamsız olduğunu öne sürmektedir. Bu şekilde Schlick ve Reichenbach aynı ekole mensup olsalar da etik yargıların doğasını araştırırken birbirine zıt fikirler ortaya koymuşlardır.

Bütün bunlarla birlikte mantıkçı ampiristlerin etik anlayışı denildiğinde genelde Ayer'in duygucu (*emotivist*) ahlak anlayışı ön plana çıkarılmaktadır. Ancak bu durumun gerek Reichenbach gerek Schlick için bir haksızlık olduğunu

⁸ Mantıkçı ampiristler içinde sadece Schlick etik konusunda müstakil bir kitap kaleme almıştır. Buna karşılık Reichenbach, Ayer ve Carnap ise sadece kitap bölümlerinde ve makalelerde etikle ilgili fikirlerini dile getirmişlerdir.

düşünmekteyiz. En az Ayer kadar etik üzerine kafa yormuş ve kuramlar geliştirmiş olan bu filozofların arka planda bırakılmasının ülkemizdeki felsefe çalışmaları için maalesef bir eksiklik olarak karşımıza çıktığını ifade etmek istiyoruz.

Diğer taraftan Reichenbach'ın etik anlayışının, olgu-değer ayırımı konusunda pek hassas davranmadığına yönelik bir itiraz gelebilir. Bunun için öncelikle olgu-değer ilişkisini bir örnek üzerinden açıklayalım. “Yalan söylemek, toplumun yozlaşmasına neden olur.” olgusundan “Yalan söylemek kötüdür!” değerini türetmenin mümkün olup olmadığı ahlak felsefesinde olgu-değer problemini tanımlayan güzel bir örnektir. Bu problem üzerine çokça kafa yormuş olan David Hume (1711-1776) genel kanaatin aksine olgudan değer türetilmeyeceğini iddia etmektedir. Yani “-dır ve -değildir” gibi eklere sahip olgusal önermelerin “-malı, -mamalı” gibi eklerle kurulan değer yüklü dilsel ifadelere dönüştürülemeyeceğini savunmaktadır (Hume, 2009: 316). Ancak Reichenbach'ın olgudan değer türetme veya türetmeme gibi bir amacının olmadığını belirtmek gerekir. Reichenbach'ın yapmak istediği şey ahlakın doğasına yönelik bir soruşturmadır. Yani ahlaki buyrukların nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir analiz gerçekleştirmek istemektedir. Ona göre söz gelimi “Yalan söylemek kötüdür.” ifadesi “Yalan söyleme!” buyruğuna atıfta bulunur. Yani bir ahlaki yargının direktif olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder. Burada dikkat edilmesi gereken husus Reichenbach'ın olgudan değil değerden hareket ettiğidir. O, “Yalan söylemek, toplumun yozlaşmasına neden olur.” olgusunun değil, “Yalan söylemek kötüdür.” değerinin bir buyruk olarak anlaşılması gerektiğini düşünür. Bu nedenle birinin diğerinden türetilip türetilmemesi problemiyle ilgilenmediği için Reichenbach hakkında yapılabilecek böyle bir itirazın pek de tutarlı olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Reichenbach'ın buyrukçu etik anlayışına her ne kadar kaynaklarda değinilmese de Türk felsefeci Hüseyin Batuhan'da etkiler bıraktığını düşünmekteyiz. O, *Etik Önermelerin Çözümü* adlı makalesinde tıpkı Reichenbach gibi ahlak yargılarının doğru ve yanlış değerini alamayacaklarını, bu nedenle de buyrukçu bir karakter taşıdığı sonucuna ulaşmaktadır. Bu nedenle etik yargıların bilişsel bir anlama sahip olmadığını düşünmektedir. Batuhan'a göre aslında bu yargılar ne doğrulanabilir ne de yanlışlanabilirler; ancak haklı gösterilebilirler. Sözgelimi bir ahlaki eylem insanlarca haklı-haksız, beğenme beğenmeme gibi değer yargılarıyla tepkiler alabilir. Yalan söylemeye karşı tepkimiz, şüphesiz karşıdakini beğenmeme ve haksız çıkarmaya yöneliktir. Bu durumda biz bu eylemi neden onaylamadığımızı temellendirebiliriz, yani haklı gösterebiliriz. Toplumsal huzur ve

güven için zararlı olduğunu belirterek bu konudaki tepkimizi öne sürebiliriz. Fakat bu haklı gösterme olgusal olarak değil ancak duygusal bir temel üzerinde inşa edilebilir (Batuhan, 1960: 59).

Bununla birlikte Reichenbach'ın bazen çelişkiye düştüğü durumlar da olabilmektedir. Sözgelimi daha önce değindiğimiz gibi Kant'ı, kendi yetiştiği çevrenin ahlak kurallarını felsefi bir temelde sistemleştirmekle suçlamıştır. Ancak Reichenbach'ın özgür iradeye yönelik fikirlerini açıklarken de kendi yetiştiği çevrenin etkisinde kalarak bu fikirleri savunduğu görülebilmektedir. Örneğin kendisi öğrenciyken demokrasi ile fikir hürriyetini ön plana çıkararak "Freistudenten" (Hür Öğrenciler) hareketinin aktif bir üyesi olmuştur. Bu hareket zamanında politikacıların otoriter ve baskıcı tutumlarına karşı eylem halinde olan bir oluşumdur (Kamlah, 2006: 704) Aynı zamanda Reichenbach'ın özel hayatında da özgürlüğe büyük önem verdiğini bulmamız mümkündür. Bunun en güzel örneği de Berlin'deyken çocuklarını, bireyin kendi kararlarını vermesini sağlayacak öğretim metotlarını uygulayan bir anaokuluna göndermesidir. Burada öğrenciler verdikleri kararlar çerçevesinde ne yapmak isterlerse onu öğreniyorlar ve ders aktivitelerini öğretmenin yardımı olmadan ortak bir akıl ile düzenleyebiliyorlardı (Kamlah, 2006: 711). Böylece özgürlükçü ve demokratik bir ortamı teneffüs eden öğrenci, kendi kararlarını kendisi verebilecek bir konuma ulaşarak birey olmanın bilincine varmaya çalışıyordu. Reichenbach'ın bu konuda titiz davranması ve çocuklarını da böyle bir ortamda büyütmesinin demokrasi ve özgürlüğe verdiği değerden dolayı olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu durum Reichenbach'ın yetiştiği çevrenin ve aile yapısının özgür iradeyi savunmasında çok önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu psikolojik arka plandan hareketle ve mantıkçı pozitivist tavrını da kullanarak Reichenbach'ın özgür iradenin modern bir savunmasını yapmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Kant'ı, sahip olduğu konuyla eleştirirken, Reichenbach'ın da aynı pozisyona düştüğünü ifade etmek gerekir.

Son olarak şu hususu da göz ardı etmemek gerekir: Bilindiği gibi Kant'ta ahlaklılığın temel ilkesi kategorik imperatiftir, yani kesin buyruktur. Kant için bu denli önemli bir ilkenin buyruk olarak sayılması, akla Reichenbach ve Carnap'ın ondan etkilenip etkilenmediği sorusunu getirebilir. Çünkü her iki filozof her ne kadar ona karşı aşırı bir hoşnutsuzluk besleseler de Kantçı bir gelenekten geldiklerini ve zamanında onun eserlerini ayrıntılı bir şekilde incelediklerini dile getirmektedirler (Carnap, 2016: 57; Reichenbach, 1978c: 1). Hatta Reichenbach'ın felsefe hocaları olan Ernst Cassirer ve Ernst von Aster, Yeni Kantçı filozoflar olarak

bilinmektedir. Bu bağlamda Kant'ın her iki filozofa bir etkisi olup olmadığının gün yüzüne çıkarılmasının önemli bir konu olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç

Mantıkçı ampirizmin önderlerinden biri olarak kabul edilen Hans Reichenbach, geliştirdiği bilimsel felsefe tasarımıyla felsefeye sadece bilimin kaynaklık edeceğini savunmakta ve etik anlayışını da bu çizgide sistemleştirmek istemektedir. Bu doğrultuda Reichenbach, ilkin etiğin bilgi üzerinde inşa edilmesine karşı çıkarak Sokrates-Platon, Spinoza ve Kant'ın etik kuramlarını reddetmektedir. Çünkü doğrulanabilirlik ilkesine göre sadece analitik a priori ve sentetik a posteriori yargılar bilişsel bir değere sahiptir. Etik yargılar ise bu iki gruba girmediği için bilgi ifade edemezler. Bu nedenle ona göre bilimsel felsefe, etiğin bilişsel bir temelde değil, bilişselci olmayan bir zeminde ortaya çıkmasını gerektirmektedir.

Reichenbach'ın etik anlayışındaki en önemli hususlardan biri ahlaki yargıların yapısına yönelik düşünceleridir. Nitekim filozofa göre ahlaki yargılar buyruk türünden ifadeler olup istencimizin bir dışavurumudurlar ve öznenin isteğini ifade etmektedirler. Ahlaki buyruklar birey ve toplum hayatında düzenleyici unsurlardır ve bu nedenle de nasıl oluştukları önemli bir husustur. Reichenbach, bireysel olarak herkesin ahlaki buyruklarını oluşturmakta ve başkalarının buna uymasını istemekte özgür olduğunu dile getirir. Ancak bunun bir karmaşa doğurmaması için demokratik bir ortamda bireylerin ahlaki buyruklarını tartışması ve bir uzlaşımaya gitmesi gerektiğini ifade eder. Başka bir ifadeyle herkesin aktif olarak katıldığı toplumsal bir mütabakatla ahlaki buyrukların elde edilmesi söz konusu olacaktır.

Bununla birlikte Reichenbach, her ne kadar ahlaki problemlerle ilgilenmek istemese de özgürlük problemi üzerinde düşünmekten de geri kalmamıştır. Çünkü savunduğu indeterminizm anlayışının bir yansıması olarak bu soruna eğilmeye çalışmış ve bir çözüm önerisi sunmak istemiştir. Bu hususun metafizik veya spekülasyon temelli bir çözüme başvurmak yerine modern fiziğin ortaya koyduğu verilerle ahlaki bir problemin çözümlenmesinin daha tutarlı olduğunu düşünmesinden kaynaklandığını ifade etmek gerekir. Bu bağlamda Reichenbach açısından bilimsel felsefenin her zaman en yeni bilimsel çalışmalardan güç aldığı dikkate alındığında filozofun bu problem karşısında kendinde söz söyleme hakkı bulunduğu sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç olarak Reichenbach etik kuramını inşa ederken niyetinin moral sorunları tartışmak değil, ahlakın doğasını çözümlenmek olduğunu düşünmektedir.

Onun temel amacı, mantıksal analizler yaparak etiğin yapısı, mahiyeti, niteliği ve kaynağı üzerine araştırma yapmaktır. Bu nedenle Reichenbach'ın normatif bir etik anlayışı geliştirmesi kabul edilemez bir tutumdur. İnsanlara hayatları konusunda rehberlik etmenin, mutlak etik ilkeler geliştirmenin, öğütler veya vaazlar vermenin veya ideal bir yaşam tarzı için herkesin uyması gereken kurallar koymanın onun gözünde hiçbir değeri yoktur. Filozofun asla ahlaki bir rehberlik sağlamayacağını ve bu nedenle de ondan ahlaki ilkeler geliştirmesini beklemememiz gerektiğini dile getirir. Filozofun yapabileceği tek şey, modern bir bilgi anlayışı geliştirmek ve etik sistemini de bunun sonuçları üzerinde inşa etmektir. İşte Reichenbach'ın kendi etik anlayışı için amaçladığı şey tam olarak budur.

Kaynakça

- Adivar, A. A. (1987). *Tarih Boyunca İlim ve Din* (4. bs). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Altınörs, A. (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Altuğ, T. (2016). *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Aslan, H. (2006). Doğrulanabilirlik İlkesi. (A. Cevizci, Ed.) *Felsefe Ansiklopedisi*. Ankara: Ebabel Yayıncılık.
- Aşar, H. (2017). Spinoza Felsefesinde Özgürlük. *KARE- Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, (4), 17-35.
- Atay, R. (2012). *Ernst Troeltsch'un Din Felsefesi*. Ankara: Yayınevi.
- Atay, R. (2014). *Religious Pluralism and Islam: A Critical Reading of John Hick's Pluralistic Hypothesis*. Saarbrücken: Scholars' Press.
- Atayman, V. (Ed.). (2005). *Aklın Sınırları-Kant Felsefesine giriş*. İstanbul: Donkişot Güncel Yayınlar.
- Audi, R. (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (2. bs). Cambridge: Cambridge University Press.
- Aydin, B. (2021). *Hans Reichenbach'ın Etik Anlayışı*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Danışman: Prof. Dr. Ömer Bozkurt.
- Ayer, A. J. (1998). *Dil, Doğruluk ve Mantık*. (V. Hacıkadiroğlu, Çev.) (2. bs). İstanbul: Metis Yayınları.
- Batuhan, H. (1960). Etik Önergelerin Çözümü. *Felsefe Arkivi*, 5(1), 56-73.

- Carnap, R. (2016). Carnap'ın Entelektüel Yaşam Öyküsü. İçinde E. Salgar (Ed.), *Rudolf Carnap* (ss. 56-110). Antalya: Otorite Kitap.
- Cevizci, A. (2007). Etiğin Tarihi. (A. Cevizci, Ed.) *Felsefe Ansiklopedisi*. Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2018). *Etik-Ahlak Felsefesi* (3. bs). İstanbul: Say Yayınları.
- Coşkun, S. (2016). Özgürlük Problemi: Spinoza ve Kant. *Dört Öge*, (9), 139-156.
- Dürüşken, Ç. (2012). Sunuş. *Ethica* (ss. 7-26). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hızır, N. (1976). *Felsefe Yazıları*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Hume, D. (2009). *İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (E. Baylan, Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Kamlah, A. (2006). Hans Reichenbach. *The Philosophy of Science An Encyclopedia* (ss. 703-712). New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Kant, I. (1993). *Arı Usun Eleştirisi*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2001). *Pratik Usun Eleştirisi*. (İ. Z. Eyuboğlu, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (I. Kuçuradi, Çev.) (3. bs). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, I. (2014). *Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Bir Gelecek Metafizik İçin Prolegomena*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Karbüz, Ş. (1995). Zeno Paradoksları ve Modern Fiziğin Sonuçlarına Göre Hareketin Yeniden Tanımlanması Gereği Üzerine. İçinde V. Hacıkadıroğlu (Ed.), *Felsefe Tartışmaları—18. Kitap* (ss. 71-92). İstanbul: Kent Basımevi.
- Mengüşoğlu, T. (1982). Etik ve Antropolojik Açından Özgürlük Kavramı. İçinde S. Hilavoğlu (Ed.), *Yazko Felsefe Yazıları—1. Kitap* (ss. 31-42). İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Odabaş, U. K. (2019). Eudaimonia'nın Sokratik Görünümü: Erdem Bilgidir ve Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 93-102.
- Örs, Y. (1994). Bilgi-Etik Koşutsuzluğu ya da Sokrat'ın Bir Teması Üzerine Karşıt Çeşitlemeler. İçinde V. Hacıkadıroğlu (Ed.), *Felsefe Tartışmaları—17. Kitap* (ss. 117-126). İstanbul: Kent Basımevi.
- Özcan, Z. (2019). Giriş. *Özgürlük ve Nörobiyoloji* (ss. 7-28). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Özlem, D. (2017). *Etik—Ahlak Felsefesi* (3. bs). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

- Planck, M. (1987). *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*. (Y. Öner, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Platon. (2013). *Menon*. (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2014). *Protagoras*. (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Poyraz, H. (1996). *Dil ve Ahlak*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Reichenbach, H. (1978a). On The Explications of Ethical Uttrances. İçinde M. Reichenbach & R. S. Cohen (Ed.), *Hans Reichenbach—Selected Writings: 1909-1953* (C. 1, ss. 474-479). Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Reichenbach, H. (1978b). The Freedom of The Will. İçinde M. Reichenbach & R. S. Cohen (Ed.), *Hans Reichenbach—Selected Writings: 1909-1953* (C. 1, ss. 431-473). Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Reichenbach, H. (1978c). Autobiographical Sketches for Academic Purposes. İçinde M. Reichenbach & R. S. Cohen (Ed.), *Hans Reichenbach—Selected Writings: 1909-1953* (C. 1, ss. 1-8). Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Reichenbach, H. (1993). *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*. (C. Yıldırım, Çev.) (2. bs). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Reichenbach, H. (2013). *Bilime Yeni Pozitivist Bakış İstanbul Konferansları*. (H. V. Eralp & N. Hızır, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Reyhani, N. (2010). Sentetik a priori: Tarihsel Arka Planı ve Bugün İçin Anlamı. İçinde B. Çotuksöken & A. Tunçel (Ed.), *Bilgi Felsefesi* (ss. 211-251). Heyamola Yayınları.
- Schlick, M. (1939). *Problems of Ethics*. (D. Rynin, Çev.). New York: Prentice-Hall.
- Searle, J. R. (2007). Neuroscience , Intentionality And Free Will- Reply to Habermas. *Philosophical Explorations*, (10), 69-76.
- Searle, J. R. (2019). *Özgürlük ve Nörobilim*. (Z. Özcan, Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Siitonen, A. (2018). Aspects of Hans Reichenbach's Philosophy: Freedom of the Will and Ethics. *Finnish-German Yearbook of Political Economy*, (1), 1-15.
- Spinoza, B. D. (2011). *Ethica*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Uçar, S. (2014). *Newton Fiziği ve Görelilik Fiziğinde, Zaman ve Mekan Kavramlarının, Reichenbach'ın Epistemolojisi Çerçevesinde Yorumlanması* (Doktora). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ural, Ş. (2012). *Pozitivist Felsefe*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Vatandaş, S. (2017). Felsefenin Kadim Bir Konusu Olarak Ahlâk ve Ahlaki Eylemin Amacı Olarak "Mutluluk". *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 9.

Yaman, M. (1992). *R. Carnap ve A. J. Ayer'de Etik Önergeler Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yıldırım, C. (1991). *Bilim Felsefesi* (3. bs). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldız, A. (2012). *Meta-etik Bir Teori Olarak Ahlaki Sezgiciliğin Savunulabilirliği* (Doktora). Ankara Üniversitesi, Ankara.